

Igekötőink fejlődése és használata a medvesalji népnyelvben.

Ma már igen fejlett igekötőrendszerünk van. Minthogy igekötős igéink közül nem egy — akár véletlenségből, akár hibás, idegen hatás folytán hasonlóságot mutat szláv vagy német igekötős összetételekkel, felmerültek olyan elméletek, amelyek kétségbevonva igekötőink magyar eredetét, komolyabb, szélesebb alapon mozgó, a tárgyhoz illő, behatóbb kutatás nélkül teljesen idegen hatás eredményének tekintették őket. Nyelvészeink közül *Simonyi Zsigmond* (vö. *Ungarische Sprache*, 250—2) azt fejtegeti, hogy igekötőink szláv (szlovén) hatás alatt keletkeztek. Szerinte pl. a magyar *meg-* és *el-* és a szlovén *za-* és *pre-* használatában annyi szembetűnő hasonlóság van, hogy véletlen találkozásnak nem mondhatjuk. Egykét egyezés alapján tehát — figyelmen kívül hagyva a számos eltérést — igekötőinkben szlovén (esetleg tót) hatást vél megállapíthatni. Hogyan magyarázzuk aztán meg, hogy ez a délről, aránylag kis területről induló hatás elterjedt az egész magyar nyelvterületen, hogy az említett két igekötő a magyarban sokkal gyakoribb, életképesebb, használatuk összehasonlíthatatlanul egységesebb, mint akármelyik szláv nyelvben? *Simonyi* e megállapítása után többen kezdtek foglalkozni igekötőinkkel. A kérdést szakszerűen szigorú, tudományos vizsgálat alá veszi *Asbóth*. *Simonyi* nézetét elfogadhatatlannak és alaptalannak tartja (*Nytud.* II, 27—31; III, 208; IV, 260). Egyben felhívja a nyelvészek figyelmét a rokonnyelvek igekötőivel való összehasonlítás szükségességére. E téren *Munkácsi* (*VNyj.* 28, *MNy.* V, 30, 288), *Gombocz* és *Fuchs David* (*KSz.* X, 304—312) végeznek mindjárt akkor értékes munkát. Majd lassan-lassan igekötőink eredetének kérdése vesztit időszerűségéből és csak századunk huszas és harmincas éveiben merül fel újból. Hogy végleg tisztázódjék, az Akadémia 1923-ban jutalomtételt tűz ki a következő címmel: „A magyar igekötők fejlődése a XV. század végéig alaktani és jelentéstani szempontból“. Úgy látszik, a kérdés elintézését senki sem tekintette szívügyének. Évekig nem pályázott senki és így 1928-ban ki kellett hirdetni az eredménytelenséget. Ezzel majdnem egy-

idejűleg újabb meglepő fordulat következett be. Prágában megjelent B u j n á k P á l n a k, az egyetem tót származású finnugor előadójának egy terjedelmes munkája, amelyben megint csak igekötőink szláv eredetét próbálgatta bizonyítani, mint jóval előtte a cseh Zahourek. Bujnák művében hivatkozott a rokonyelvek igekötőinek hiányára és szegénységére. Mivel így mindkét elmélet hívei (azok is, akik magyar, illetve fgr. eredetűnek és azok is, akik idegen hatás eredményének tartották igekötőinket) találtak állításuk igazolására a rokonyelvekben is bizonyítékot, igen nagy szükség mutatkozott a finnugor nyelvek igekötős szerkezeteinek alapos megvizsgálására. E feladatot Z s i r a i M i k l ó s végezte el. Kutatásai eredményeit „Az obi ugor igekötők“ c. munkában adta ki 1933-ban (Ny-Ért. XXV, 3. sz.) Ő elősorban a hozzánk közelebb álló obi-ugor nyelvek igekötőállományát vizsgálta. A rendelkezésére álló anyag alapján a vogulban harmincegy, az osztjákban huszonhét igekötőt mutatott ki. Ami azonban még figyelemreméltóbb és igekötőink eredetének kérdésében igen fontos, az obi-ugor igekötők alaki sajátosságai sokszor megegyeznek a magyar igekötők sajátosságaival. Zsirai ezt a következőkben foglalja össze: „Nyelvtörténeti adatok bizonyítják, hogy a magyar igekötők többsége hova? kérdésre felelő helyhatározóból rövidült. Pl. a mai *meg* az ó-magyar *mige*, *mege*-ből fejlődött: *mige zocostia* (HB.), *mege l[e]h[he]sse*, [*m*]egeturied (KTSz.); a mai *el* igekötőnek *elé* a történeti előzménye: *ele menuen*, *ele mulhassa* (KTSz.), *elij amulas* ‚stupor‘ (SermDom.); a mai *ki* a régiségben *kive* alakban használatos: *kywe zarmaznak* (JordK. 402), *kywe zol* (uo. 725), *kywe yeweenek* ‚kijövének‘ (ÉrdyK. 611) stb.

Ez a lativusi jelleg, mely a magyar igekötőkre csak a nyelvtörténeti adatokkal deríthető ki, a legszembetűnőbbben kidomborodó alaktani sajátossága az egész obi-ugor igekötőrendszernek. A vogul és az osztják igekötők zömén első pillanatra fölismerszik a hova? kérdésre felelő rag, s némi fáradsággal szinte kivétel nélkül a többire is meg tudjuk állapítani a korábbi lativusi formát.“

Hogy jobban párhuzamot tudjunk vonni az obi-ugor és a magyar igekötők között figyeljük meg az osztják és vogul igekötők jellemzőbb sajátosságait, amint azokat Zsirai összefoglalta. Ezek a következők:

1. nagyobbbrészüik megőrizte etimológiai jelentését, tehát konkrét irányjelölés a szerepük;

2. némelyik már átment kisebb-nagyobb változáson; egy-néhány igen gyakori kezdi elveszíteni eredeti jelentését és formális elemmé válik (vö. uo. 26. l.).

A magyar igekötők közül csak három-négynek van az obi-ugor igekötők között etimológiai megfelelője, tehát igekötőink nyelvünk különletében fejlődtek ki. A rokonyelvek igekötői-

nek rendszere ugyan hasonlóságot mutat a magyaréval terjedelmében és az igekötők természetében, de ez még nem elég ahhoz, hogy az egyes magyar igekötőket a közös alapnyelvre vezessük vissza (uo. 36. l.). A fejlődés megindulhatott az ő- vagy az élő-magyar korban, a teljesebb alaki és jelentésbeli kialakulás pedig az ó- és a közép magyarban történt meg. Érdeemes itt megjegyeznünk, hogy igekötőinknek a többi (indoeurópai) nyelvekhez viszonyítva ily kései kialakulását nem talán nyelvünk hátramaradottsága, fejletlensége okozta, hanem amint *B u d e n z* mondja, ennek magyarázatát abban kell keresnünk, hogy az indoeurópai nyelvekben kevesebb igető van. Mind az uráli, mind az altaji nyelvekben tőigékkel fejezték ki az irányjelölést, tehát nem volt szükség adverbialis összetételre. Csak mikor az idő elhalványította az igető irányjelentését, volt lehetőség és talán szükség arra, hogy elibük vagy hozzájuk irányhatározókat tegyenek. Ilyen határozós igék pedig szabadon fejlődhettek akármelyik nyelvben (NyK. II, 171). Nyelvemlékeink valóban azt mutatják, hogy igekötőink határozókból, igen gyakran személyragos határozókból, *B u d e n z* szerint „helybeli irányt jelölő prepozíciókból“ fejlődtek. Az efféle viszonzások leginkább az ige előtt állottak, és mint igehatározók szerepeltek. Legelőször olyan igéhez kapcsolták őket, amelyek mozgást vagy „mozgásra visszavezethető cselekvést“ fejeztek ki, vagyis az igék iránymeghatározására szolgáltak. Idők folyamán a nyelvhasználat szorosabban összekapcsolta őket, együvé tartozóknak érezte. Ennek következtében újabb változásokon mentek keresztül. Részben alakilag megrövidültek vagy elszigetelődtek. Így lett: *belé megy* ‚belsejébe megy‘ > *bele* ~ *beli megy* > *belmegy* > *bémegy* > *bemegy*; *kivé megy* > *kimegy*; *elé megy* > *elmegy*; *megé ad* > *megad* (uo. 23., s *H o r g e r*: Nyr. XXXIX, 295, EtSz. I, 340). Vagy eredeti konkrét, irányjelölő jelentésük elszintelenedett, mindjobban távolabb esett alapszavától, annyira, hogy csak a szakember ismerhet rá. Pl. a *be* igekötőn még jól érezzük, hogy ‚befelé, valaminek a belsejébe való irányulást‘ jelöl, ha nem is gondolunk azonnal a *bél* szó -é ragos alakjára, melyből keletkezett. A *be* tehát máig megőrizte elsődleges, konkrét jelentését is. Ellenben a *meg* mai funkciójából aligha tudunk az eredetére következtetni. Ennél már csak nyelvtörténész állapíthatja meg, hogy tőszava az elavult *meg*, *mög* szó és kapcsolatban van a *mögé*, *mögül*, *mögött* viszonzásokkal. A *meg*-nek már másodlagos, absztrakt jelentése van. De másodlagos jelentésű pl. a *ki* is ezekben a példákban: *kielégít*, *kiolt*, *kitart* (vkit), *kibékül*, vagy a *föl* a következőkben: *fölpofoz*, *fölad* (postát, leckét), *felkér*, *fölszárad*, *fölvet* (kérdést) stb., bár emezeknek elsődleges jelentésével is gyakran találkozunk.

A *ki*, *fel* stb. igekötők jelentésárnyalatait aránylag nem is túlságosan nehéz meghatározni, de sokkal nagyobb feladat a *meg* és *el* mai értékváltozatait.

Lássuk előbb pl. a *meg* mai nyelvbeli funkcióváltozatait. Ezt már többen próbálták tisztázni. F á b i á n I s t v á n (Nyelvt. pályam. III, 216) a következőket állapítja meg róla:

a) „Szolgálhat az értelem megerősítésére, pl. *meghalni*, *meggondolni*; b) jelenti a cselekvésnek tárgyra nagyobb kiterjedését, pl. *látni*: *meglátni*; c) kifejezi a dolog végbemenetét, teljesültét (perfectionem), pl. *tanulni*: *megtanulni*, *melegedni*: *megmelegedni*. Fogarasinak (Művelt magy. nyelvtan. 193. l.) van róla egy érdekes megjegyzése. Azt mondja, hogy a „*legnehezebb idegenekere nézve*“. Szerinte határozott, teljes állapotot jelent, pl. *ért* (verstehen): *megért* (ganz verstehen), *állani* (stehen): *megállani* (feststehen, stehen bleiben); *fogni* (greifen, halten): *megfogni* (festhalten, ergreifen, begreifen) stb. R i e d l (Magyar. gr. 147) így jellemzi: „Das Präfix *meg* hat die mannigfaltigste Bedeutung, wird aber insbesondere gebraucht, um die Bezeichnung der Dauer, die in einer durch das Verb ausgedrückten Handlung liegt, in die der Vollendung umzuwandeln, z. B. *állani*, stehen; *megállani*, fest stehen, stehen bleiben; *ismerni*, kennen; *megismerni*, erkennen; *mondani*, sagen; *megmondani*, bestimmt, ausdrücklich sagen u. s. w.“ Ugyanő jövőidejűséget is tulajdonít neki. Szerinte pl. *megírom neki*, ich werde es ihm ausdrücklich schreiben. N á d a s k a y csak egy jelentését ismerte: a határozottságot, bevégeztséget. S c h o t t V. (Altaische studien, II. Abhandl. der Berliner Ak. d. Wiss.) is foglalkozott a *meg* igekötővel (167—69). A jelentéséről szóló fejtegetéseit a következőkben foglalhatjuk össze: a) A *meg* azt jelenti, hogy az ige cselekvése vagy más cselekvésre vagy a maga kezdetére következett vagy még folyvást következik, p. o. környülmetszé, *megáldotta* s a földre visszatevé (dann segnete er es); *megállani* majd ‚stehen bleibennach einer fortbewegung stehen‘, majd ‚stehen bleiben‘ és ‚ausdauern‘; b) „Lehet, hogy csak a cselekvés negatívója képzeltek, mint annak alapja (amelyből kiindul): *látni*, *meglátni* (sehen, nachdem ein nichtsehen vorhergegangen), „ansichtig werden, erblicken“; *megtudni* ‚zum wissen gelangen, erfahren‘, c. *meg* gyakran, amennyiben egyik állapotnak a másik helyébe léptét jelenti, inkább nyomatékos (nachdrücklich), mintsem szükséges, pl. *menteni*: *megmenteni* ‚erretten‘, *meghalni* ‚ersterben‘, d) Valamely állapotnak lassankénti beállását, fejlődését fejezi ki: *megszeretni* ‚lieb gewinnen‘, *megismerni* ‚kennen lernen‘. e) A cselekvésnek nem soká vagy azonnal való történendőségét: *megolvasom* ‚ich werde es sofort lesen‘, *megverlek* ‚ich schlage dich ein‘. f) Sürgősbiti a parancsoló igealakot: *mond meg*. g) Valamely cselekvésnek tökéletes végbevételét vagy annak a tárgyan végig való elterjedését jelenti: *megolvasni* ‚durchlesen, bis zu ende lesen‘, *megjárni* ‚bereisen, durchwandern, durchdringen‘, *megégni* ‚verbrennen‘. Származását vizsgálva a *meg-ett* stb. tőhöz sorozza (NyK. II, 176—77).

Látjuk, hogy több oldalról történt kísérlet a *meg* jelentésének, eredetének magyarázására. Fejlődése menetére senki sem adott kielégítő magyarázatot. H u n f a l v y azt mondja, hogy a *meg* a *megett*, *megől*, *megé* viszonyszók azonosos. Majd B u d e n z veszi beható vizsgálat alá. Nyelvemlékeinkből vett példák alapján megrajzolja a jelentésfejlődés irányát. Kísérjük most az ő magyarázatát, hogy jobban megérthessük a mai *meges* összetételek teljes jelentését és lássuk, hogy fejlődik egy névutóból, határozóból többjelentésű igekötő.

Először az „egyszerű valóságos mozgást“ jelentő igéket vizsgálja és figyeli, hogy van-e bennük a *meg*-nek bizonyos irányhatározója. A *térni*: *megettérni* ‚umkehren, zurückkehren, zurückkommen‘ (Ball.), *megettérni* ‚zum rückzuge blasen‘ (Heltai), *megettérni* ‚revertor‘, *megettérés* ‚reditio, reditus, reversio‘, *megettérni* ‚redeo, revertor‘ (MA.), *megettérni* ‚revenio, revertor, redeo‘ (MA.) példákban a latin igék re-vel vannak; ez pedig irányjelentést árul el; e szerint a *meg* eredeti jelentése (l. *re*, *n. zurück*) „vissza, hátra“. Ez egyúttal bizonyítja Schott és Hunfalvy ama nézetének a helyességét, hogy a *mög* (*mög*) a *mög-ött*, *mög-ött* tőhöz tartozik. A *mige* (*mige*, *mige*) valóban megvan a régi irodalomban ‚vissza‘ jelentésben. Ezt a jelentését őrizi a ma is gyakori *megmarad* (übrig bleiben, zurückbleiben, vö. RME. III, 327) *megmaradéki* ‚reliquiae‘; *megvonni* magát ‚sich zurückziehen (Margit-Leg. 25.‘ ő magát megvonsza vala a dologtól); Jászay szerint a régi záloglevelekben *megereszteni* a jószágot = visszaereszteni (vö. MA. *megereszteni* ‚retendo, remitto, relaxo‘; *meghívni* (meghívni) ‚revocare‘; ugyanígy *megad* = visszaad (vö. MA. *megadom* ‚reddo, retribuo‘), *megvisz* = visszavisz, *megettart* = visszatart (vö. Régi m. Passio, kiadja Toldy, 112. l.: mondd meg nekem és semmiképen *meg* ne tartsd); *megkíván* = visszakíván (vö. Görög bölcs. jelesm., kiadja Toldy—Pesti Gábor meséivel együtt: hamar megkívánja az szerencse, az mellyeket adott; NyK. II, 179.).

Régi íróink szintén csak eredeti latin *re*-nek érezték a magyar *meg*-et. Ha ismétlést fejezett ki, akkor nem *meg*-gel, hanem *ismét*-tel fordították le (vö. MA.: *relego*: megolvasom *ismét*, *recognosco*: megismerem *ismét*. Amelyik szóban az igekötőnek másodlagos jelentése volt, azt másképp, legjobb nyelvérzékük szerint fordították le).

További fejtegetései során Budenz felveti a kérdést, hogy „miképp magyarázódnak meg a *meg*-nek eredeti *megé*-féle értékéből az egyes *meg*-es igék. Hogy egyszerűbb és világosabb választ adhasson, egy-egy csoportba osztja azokat az igéket, amelyek *meg*-jei „egyenlő hatást és jelentőséget“ mutatnak, és az egyes csoportokban meghatározza az értékét.

Legfőbb jelentőségének a „bevégeztséget — perfekciót“ — ismeri el (mint előtte Fábrián, Fogarasi, Riedl, Nádaskay, Schott). Szerinte legcélszerűbb ezt „egyszerű mozgásra vonat-

kozó igén figyelni“. Pl. *megjárni* (országot, utat, világot) a *megéjárni*-ból kell magyaráznunk. Az *meg* azt jelenti ‚az utat hátmegé járni, járással eszközölni, hogy az út hátmögött legyen‘. Tehát túlvagyunk az úton, befejeződött számunkra. Hasonlóan: *megtenni* (a munkát) annyi mint ‚tevéssel hátmegé tenni, helyezni, tevéssel megézni‘ stb. Legtöbb *meg*-es ige ebbe a csoportba tartozik. Ezeket az összetételeket majdnem mindig kitett tárgy v. tárgyszó mellett használjuk. Éppen e tárggyal szabjuk meg az igecselekvést, ez a határa neki, csak a megjelölt tárgy esik a cselekvés körébe. Ezért mondjuk: ‚megírom neki, írok neki‘, de nem beszélünk így: megírok neki. Ezzel van szoros összefüggésben az a jelenség is, hogy tárgyatlan igék *meg*-es összetételben tárgyasak lesznek. Budenz a következő példákat említi meg: *megcsalni* (vkit), *megszokni* (vmit), de *szokni* (vmihez), *megpökni*, *megnevetni*, *megkaczagni*, *megugatni* vkit (pök, nevet, ugat, kaczag — intrans. igék), azaz pökéssel stb.-vel vkit ‚megézni‘, azaz ‚pökést, nevetést stb. rajta, mint tárgyon véghez vinni.“

A *meg*-gel jelölt befejezettséghez gyakran még valami más is társul. Érezhetjük benne a cselekvés ‚határozottságát, nyomatékosságát, eredményességét“. Utaltak erre a fent említett nyelvészek. Így értelmezhetjük: a *megmondani*, *megverni*, *megölni*, *megtartani*, *meglátni*, *megígérni*, *megszegni*, *megfosztani* igéket. Ezek azonban csak az egyszerű perfekció alapértelméhez csatlakozó mellékértelmek, jegyzi meg B u d e n z (uo.).

Látjuk, hogy a *meg* lehet irányjelölő (megéség, mögség) és befejezettséget jelentő igekötő. Sokszor úgy tűnik fel, mintha ‚a cselekvés beállítására vagy annak megelőző különböző állapottól való ellentétes elválására“ vonatkozna. Ilyenek: *megszeretni* (liebgeewinnen, adamare MA.), *megkedvelteni*, *megszabadulni*, *megbelegedni*, *megnöni*, *megdühösödni*, *megharagudni*, *meggyógyulni*, *megakasztani*, *megszólalni*, *megkondulni* és hasonlók. A *haragudni* ige tartós cselekvést, állapotot fejez ki; ‚nyugvási fogalmú ige“. Ellenben *megharagudni* azt jelenti, hogy az alany más állapotba jutott, tehát ‚mozgási fogalmú“. Nyilvánvaló, hogy ez a szerep a *meg*-é. De ez nem új jelentés, ez a perfekciósító jelentéséből következik. Az állapotbajutás esetleg csak másodrendű, hozzáérthető a befejezettséghez. A többi felsorolt igét is még lehet így magyarázni (uo.).

B u d e n z kitér még arra a gyakran hangoztatott megállapításra, hogy ‚némely igekötők sokszor a jelenidejű igékbe jövő idő értelmét oltják.“ Pl. mondom ‚dico‘, megmondom ‚dicam‘, eljövök ‚veniam‘ (vö. A Magyar Nyelv Rendszere 1 20 és R i e d l, Magyar gr. 147). Helyesen rámutat, hogy ez nem az igekötő valóságos funkciója, mert nem is fejez ki mindig futurumot (pl. derék ember *megmondja*, úgy ahogy érzi) és viszont akár-melyik jelenidejű igealak is lehet futurum értelmű: ‚úgy a

födhöz *sujtlak*, hogy apád sem tud felszedni; ma lepedőbe *visznek* haza“ (K r i z a, Vadrózsák 361).

Századok folyamán az igekötők sok változáson mentek keresztül. Láttuk, hogy alakjuk fokozatosan csonkult és annyira megrövidült, hogy az első pillantásra rá sem ismerünk a származékaira. Még szembetűnőbb ez a fejlődése azokban a nyelvekben, amelyek igekötői korábban keletkeztek, mint a magyarban. A német *bleiben, gleichen, glauben* (< *beleiben, geleichen, gelaubēn*) igéken egyáltalán nem érezzük, hogy igekötős összetételek, annál is inkább, mert ma új igekötők járulhatnak hozzájuk.

Alakjuk mellett sokat változott a funkciójuk. Az eredeti irányjelölőből, szélesebb, több jelentésű igekötő lett. Ilyenek a : *be, ki, el, föl, meg*. A *be* elsődleges jelentése van meg ezekben a példákban : *bemegy a házba, betör a házba*. Valóban belsőségre gondolunk (a ház belsejére). Ellenben *befödni, bemeszelni* igékben már nincs meg az eredeti jelentése. „A födésre, burkolásra, takarásra vonatkozó igék előtt a *be-* egyenes értéke azon belsőségre vonatkozik, melyet az illető födél, burok, takaró foglal magában“ (vö. NyÚSz.).

Az igekötős összetétel jelentését a tagok : az eredetileg irányhatározó és az igető együtt szabják meg. Sok mult századbeli nyelvtanunk az igekötők tárgyalásánál elsősorban ezek vonzatát vizsgálják és a szerint is csoportosítják. Megjelölték például, hogy a *rá* igekötős összetételnek *-ra, -re* ragos vonzata, határozója van. Tehát így mondjuk : *ráfizetni valamire*. Ilyen esetekben az igekötővel az ige vonzatát, az ige cselekvésének az irányát emeljük ki jobban. Hasonlóan : *fejére* esett és *rássett a fejére* ; *hozzákezdni vmihez, hozzátenni vmihez* ; *neki* ered a futásnak, *nekiesik* vminek. Idetartoznak még : *ide, félre, fölibe, hátra, keresztül, előre, szét* stb. B u d e n z ezekhez sorolja az : *alá (alája), elé (elébe), külön, össze, egybe, vissza, túl, által, át, ellen, ellent, össze, vissza, utána* igekötőket.

Régi nyelvtanaink, akárcsak az igéket, főneveket, határozókat, az igekötőket is csoportosították. Mint említettük, vonzatuk (tárgyuk, határozójuk ragja) szerint is történt csoportosítás egyebek közt. A rendszerezésben több szempont is előtérbe nyomult. A Magyar Grammatika (I. Magyar Grammatika, mely főképpen a deák nyelv tanulására készülő magyar gyermekek számára íratott. Debrecen, 1820) értelmük szerint osztja fel őket. Vannak olyanok, amelyeknek magukban véve nincs mindegyiküknek értelmük. Ezek a t i s z t a vagy g y ö k é r ,elölutóljárók'. Közülük igéhez járulhatnak a következők : *alá, be, benn, el, fel, hoz, ki, le, meg*. A második csoportba azok tartoznak, amelyeknek van értelmük és ezért nem is írjuk egybe az igével. Ezek a n e m egyesülő vagy összetett előlutóljárók. „Némelyek inkább határozók mint előlutóljárók.“ Ezek közül igéhez járulhatnak és egybeírhatók mint valóságos előlutóljárók : *alul* (ab, infra),

által (trans), *belől* (intus), *belülről*, *egybe*, *együtt*, *együvé*, *fel*, *felül*, *fenn innen*, *közel*, *keresztül*, *kívül*, *közel*, *külön*, *messze*, *oda*, *öszve*, *szélyel*, *távol*, *túl*, *vissza* (uo. 85—86. §.). A nevekhez (főnevek) járulókhöz (*alól*, *által*, *eleibe*, *elő*, *elől*, *ellen*, *közzé*, *után*) hozzáfűzi, hogy némelyek igéhez is járulhatnak és együvé tevődhetnek, mint: *aláírom*, *alóltésem*, *előmegyek* (proficio), *előlmégyek*."

Mások — mint Szvoren yi, származásuk alapján különböztetik meg az igekötőket (I. Kisebb Magyar Nyelvtan, II. r. Mondattan. 1865). Ő is két csoportra osztja őket. Vannak névragokból kölcsönzött igekötők (önmagukat vonzzák): *be*, *bele*, *ben*, *rá*, *hozzá*, *neki* és határozókból kölcsönzöttek (több ragot is vonzhatnak): *alá*, *át* v. *keresztül*, *egybe*, *együtt*, *össze*, *el*, *ellentellen*, *fel*, *ki*, *külön*, *le*, *rajta*, *vissza*. Mostani nyelvtanaink már nem tesznek ilyen különbséget igekötőink között. Tárgyalásukkal kapcsolatban ma inkább az a kérdés merülhet fel, hogy mikor érezzük ezt vagy azt az igekötőt és igekötőszerű határozót oly „tökéletes igekötőnek”, hogy egybe kelljen írni az igével.

Igekötőt találunk már az első összefüggő szövegű nyelvemlékünkben (*migé zocostia*, HB.). Lassan-lassan szaporodnak. A szójegyzékekben aránylag keveset találunk, mert kevés bennük az ige is. A kódexek korában és a XVI. század második felében már elég bőven akad. A XVII. század még jobban kedvez nekik. A hitvitázók gyakran használják. A XVIII. században számuk és használatuk növekszik. Faludi munkájában feltűnően sok az igekötős összetétel. Nem egyet maga képez. Simai Ödön épp azt tartja Faludi nyelvészetében merészségnek, hogy tömegesen használ konkrét jelentésű igekötős összetételeket átvitt értelemben. Felkapott e korban az: *el*, *fel*, *ki*, *össze*, *vissza* igekötő. Faluditól származnak a következők: *elhibáz*, *elmellöz*, *elmerevül*, *elmulaszt*, *elpártit*, *elparantsol*; *felbitangol*, *feltolázódik*; *kibéllel*, *kifelejt*, *kiolvas*, *kitakarít* (*vét-kibül* H. 165, B. 23); *leaprit*, *leolvas*, *lefeszt*; *özvehabar*, *özvefutároz*, *özveszerződik*; *visszafejt*, *visszalágyít*, *visszatántzoltat* stb. (vö. Simai Ödön: Faludi hatása Sándor Istvánra. MNy. XI, 268). Rendtársai ebben követik. Dugonicsnál is van egész sereg új összetétel. Pl. *elczudarosodik*, *elfelesedik*, *elmeddül*, *eloroszosodik*, *elravásolódik*, *elfülel*, *eljajgat*, *felbugyeledik*, *feljőzanodik*, *kiczigánkodik*, *kijőzanodik*, *kipirul*, *kiismer*, *lezár*, *levasal*, *özvepásztit*, *özveegyezett*, *özveleketol*, *visszatalpal*, *visszabukik*, *visszanyel* (uo.).

A XIX. században rohamosan megsaporodott az igekötős összetételek száma. A nyelvújítók újakat is képezték, a régiék analógiájára is alkottak és idegen igekötős összetételeket is fordítottak le. Napjainkban is keletkeznek új igekötős összetételek.

Természetes, hogy tudósaink, nyelvtaníróink nem egyfor-

mán itélték meg, mikor tekinthető pl. egy határozóragos szó igekötőnek. Sylvester János (Grammatica Hungaro-Latino) a következő igekötőkről (praepositiones) emlékezik meg: *el, meg, le, fel, alá*, et si quae sunt his similes stb. Molnárnál és P. Páriznál megtaláljuk már a legtöbb mai igekötőt. Ellenben csak kettő-háromnál jegyzik meg, hogy „praefixum verbalis (el, meg)”. Nem egy szóelem már évtizedek óta igekötőként szerepel és csak azután veszik be a többi „hagyományos” igekötő közé. Pl. a Tüzes Magyar Nyelvtan az összetett igéről szóló fejezetben a hagyományos igekötők tárgyalása után ezt a megjegyzést olvassuk. „Egyes ragos szók is annyira egybeforrtak az igével, hogy valóságos összetett szó lett belőlük.” Ezeket a példákat sorolja fel: *agyonül, egybefoglal, félrebeszél, hátravet, széjjeltép*. Zolnai azt mondja, hogy ezeknek az igéknek az előtagjait „bízvást igekötőknek tekinthetjük”, hiszen igen sok összetételt alkotunk velük, amint Kelemen Béla Kézi Szótárának adatai is igazolják (Nyr. XXXVII, 12). Hasonló példákat az újabb szótárakból bőven lehetne idézni.

Mint láttuk, az igekötők sajátosságai közt meg szokták említeni, hogy egynéhány a tárgyatlan igét tárgyassá alakítja. Pl. jár: *bejárja a földet, ül: megüli a lovat* (Kovács: Nyr. XXXIV, 708; Simonyi: MNy. II, 205). Molnár is közöl rá példákat (I. Molnár A.: Novae Grammaticae Hungaricae 1610. XVIII. f.). Így: *megszállja az várat: obsidet arcē; megfuttya: percurrit; megüli: incubat, insidet, obsidet; általjárja: perambulat, penetrat etc.* Felhívta rá a figyelmet Kalmár György (Prodromus idomatis... Pozsony. 1770. 116—117. l.). Ő az igét öt csoportba osztja. A másodikba tartoznak az ú. n. *neutro-activa*, amelyeket így határoz meg: „*quae natura sua, et frequentiore usu, qua neutra, nec actionem, nec passionem significant: aliquando tamen activam etiam admittunt fructuram, eamque frequenter ac significantissime, praesertim cum composita cum particulis inseparabilibus, meg, el, ki, öszve, aliis. Talia sunt: ül, áll, jár, sétál stb. Megültem Bécsset = diu haesi (tenui me) Viennae. Ugyan megüli (meg-tudja ülni) a lovat. Meg-állom fogadásomat. Mind hideget (mind) meleget el-állok = et frigus ferre possum, et calorem. Ki-sétálta magát. Meg-járta a házat, a mezőt. Által-járta a hideg szegényt. Ő á-dig járt, hodj ki-járulta a maga dolgát, vulgo, ki-járálta stb.* Harmadik csoportjába a *passivo-neutro-activa* igék tartoznak. Ezekről azt mondja, hogy „*eiusdem sunt naturae cum neutro-activis: hoc tamen discrimine, quod haec passivis in primis gaudeant terminationibus, activis rarissime. Fekszem, fekszőm, alszik, játszik. Megfeküdt az utazást, a n.unkát, a mi-napi vacsorát. Az atyjánál fekszi-ki a gyermek-ágyat.*

A felsorolt igéknek azonban igekötő nélkül is lehet tárgyuk. (Járja a földet, üli a lovat.) Nyelvjárásunkban ilyen még: *szolgál és visszaszolgál. Pl. Visszászolgálom (v. visszászógáлом)*

én ászk neki, mihén csak téhetem. Hogy jóut tét velem, visszászolgátám én ászk neki tísszér is. Nē szolgádd ókót, há rosszó bānnák veled ;

dolgozik : meg-, fel-, kidolgoz, pl. Mēddolgoszháttýák ók ászk áz éty fértā főüdet, mēm mēg is éhetnek belőülē. Kidolgoszta jóu á sárát, nincs rá pánászom. Mid dolgozik ápád? Dógozza á mágajét is mēb bérēlt is hozzá ;

eszik, iszik : megeszik, -szik (ki-). Ázē szeretēm, mēr mēg-észik mindēt (1. nem válogat, 2. az elébe tett ételt mind elfogyasztja). Mēgészük mink pēntēkēn is á zsirosát. Ánnák sē lész vágyoná sohá, minygyā elisszá á pézit. Mēgháttýák á vizet, kápták nēty kosār szēcskāt (ókrók pl.). Úgy észí á kényēret, mind á járás. Isszá á tejet á mácská, tēgyētēk el !

Mászik : megmássza a fát például. Mēm māsztá á náty kōrtēfāt. Mindē á fāt māszzá ;

pihen : kipihen. Kipihented-ē mā áz utát, vágy nem is vóutā járált. Kipihenēm mágám, mos mikor lehet. Pihenēm mēg á tēnnápi járácscāgot ;

ugrik : átugorja. Pl. Átugrottá á gātát, nem jōkháttám mēg. Átugrottuk áz árkot, nem vóut ot sēm mi bāj ;

lép : átlép. Pl. Átléptem á pátákok, ószk nem ákkor csúszttám mēg. Lēbd át mēg éccēr á főüdet, hogy mēv vān-ē ? (lépéseivel méri meg a föld szélességét) ;

nő : kinő vmit. Pl. Csák hát horgyá most eszt á ruhát, mēr jóut kinyőülyi. Mindēgyik cipőüjit kinyőüttē, nem is tudom, mit ádok á lábārá.

Ennél fontosabb az igekötőnek az a tulajdonsága, hogy befolyásolja az igetővel kifejezett történés minőségét. A tartós, folyamatos (kurzív-duratív) történést megszabott határúvá, punktuálissá teszi. Pl. *néz : megnéz, olvad : elolvad, fēhéredik : megfēhéredik ; megreped, meggyógyul, kihúz, kitép, elfogy, fölépít, bemeegy* (l. Csúry : Jelentéstan 49—50., egyetemi előadások 1936/37. tanévben).

A mult században és korábban is elterjedtebb volt az a felfogás, hogy a magyarban a jövő időt az igekötők segítségével fejezzük ki. Egyik XVIII. századvégi nyelvtanunkban valóban a *megy* ige futurumát így találjuk : *el-mégyek, el-mégy, el-mégyen* stb. (l. Kövesdi Pál : Grammatica Hungarica. Kassa, 1776). Simonyi is ezen a véleményen volt. Budenz már cáfolta ezt a felfogást. A mai nyelvtudomány más szempontból itéli meg jövőidejűséget (és általában az igealakok használatát). Két szempontot vesz figyelembe : az igetőben kifejezett történés minőségét és az igealakok mondatbeli szerepét. Az igealakok értelmét ma úgy határozzuk meg, hogy a történést időbeli álláspontunkhoz viszonyítva akkor (egyidejűleg), előbb vagy később történőnek, történtnek vesszük. Így válik aztán a beszédben az igealak jelen, mult, jövő értelművé (Csúry uo.) A második szempont szerint a lélektani alapon megkülönböztetett

háromféle használat fejezi ki az ige idejét. Alkalmi használatban az igealak értelmét csak egy bizonyos alkalomra tartjuk érvényesnek. Ebben a használatban az egyszerű igealakok lehetnek jelenidejűek és jövőidejűek. Pl. *Milyen rosszul ég most a lámpa* (jelen). *Ne bosszants, mert mingyárt mondok egy görbét* (jövő). *Holnap várom a sógoromékat a vonagnál* (jövő). *Én is megveszem magamnak azt a könyvet*. *Veszek magamnak könyvet* (jövő). Az általános használat nincs időhöz kötve, időnélküli. Az átképzeléses időhasználatban, amely éppen a finnugor nyelvekben a legkifejlettebb, lehet az igealaknak jelen, mult, jövő idő és általános értelme. Pl. „*Ég a napmelegtől a kopár szik sarja, Tikkadtt szöcskenyájak legelésznek rajta, Nincs egy árva fűszál a torzs közt kelőben, Nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben stb. De felült Lackó a béresek nyakára. Elvonult a tábor, csillapul morajja* (jelen és mult). György ijedve hátrál, odavan egészen : E csapás utolsó szélütése *lészen*. Most jövevény utas *szedi majd fel* mindet (jövő). (L. A r a n y : TSz. IV, 91 : 5). Időtől független (hasonlatokban) használatúak : „Mint a himszarvas, kit vadász sérte nyállal, *Fut* sötét erdőbe sajtó fájdalmaival“ (uo.).

S y l v e s t e r így jellemzi az igekötőket: „addunt enim verbis... intensionem et vehementiam“. Más helyen azt mondja, hogy az a szóbeszéd jelentését vagy betölti vagy elválasztja vagy megkisebbiti.

Érdekes volna behatóbban megfigyelni, mely igékhez járulhatnak igekötők és melyikhez milyen. Annyit előrebocsáthatunk, hogy pontosan, szabályszerűen ezt nem lehet megállapítani, mert az igekötők használata vidékenként is változik. A Szamosháton pl. van : *belegyőződik*, nálunk nincs ; ott a *gyűjt* igéhez *fel* is járulhat, nálunk nem. Viszont a *hajlít* igével csak egy igekötő képez összetételt a Szamosháton, nálunk hattal : *el-, be-, össze-, szét-, fél-, lēhajlít*. A *hal* igének a Szamosháton két igekötője lehet : *meg* és *bele*. Nálunk ezeken kívül használatos még a *ki* és *el* igekötővel. Magától értődő, hogy a köznyelvben, a műveltebb emberek beszédében sokkal több az átvitt értelmű, másodlagos jelentésű igekötő. A népnyelvben jobban megmaradtak az eredeti értelemben használt igekötők, régebbi igekötős összetételek. Ezek fennmaradásában, az újak keletkezésében és elterjedésében azonban annyi sok nyelvi és ezenkívül álló tényező közreműködött, hogy sorsukról teljesen tiszta képet nem nyerhetünk. Vannak igekötős összetételek, amelyek egy bizonyos időre teljesen kiestek a használatból. A *bejelent* szó például megvolt a kódexek korában. Azután kivész és csak a XIX. század elejétől kezdve lesz közhasznált (vö. NyÚSz.). Némelyek teljesen kihaltak. Nem él már az *elkeletkezik* ige (= elmegy, Kr.), *elálllok* (hideget, meleget, Kalmár György), *kidrágít* (Gyulai).

Sok összetétel ma csak új jelentésében ismeretes. A *beszerez* vkit vhová *beszerez* jelentéssel volt meg (NySz.). Mai

értelmében *Benyáknál* (1783) olvassuk (A jó gazda nem más végből szerez be rakásra mindent). A *kiképez* régen csak ,ábrázol, előtűntet' (Pázmány), a mai ,ausbilden' jelentését a nyelvújítás korában vette fel. A *megbizik* szó a régi irodalomban annyit jelent, mint ,elbizza magát, nekibátorodik'. Mai jelentésben Fogarasinál van először (1836). *Megró* régen ,adusto; conscribo', mai értelemben TSz. (1838).

Elhatároz Heltai krónikájában ,elválaszt, limito' (366): Morva vize, melly Magyarországot elhatározza Morvaországtól. Ilyen értelemmel közli Sándor István. Mai jelentését ,festsetzen, bestimmen' 1810-ben adják (Fejér György). (L. TSz.). *Kiszenved* Barótinál és Sándor Istvánnál még ,tolere, perpati'.

Fölkérni-t régen csak ,pénzt kérni fel, ferre ab aliquo argentum' volt. A palóc népnelvben ez a jelentése máig fennmaradt. Faludi is így használja, pl. könnyű *fölkérni*, de nehéz megfizetni (vö. NyÚSz.). SI. (1808) így idézi: *fölkérni* a várost ,urbem provocare ad deditionem'; Kresznerics (1827): *fölkér* ,petit sibi dare', végül a TSz.-ban (1835) ,auffordern'.

Érdekességként kell még megemlítenünk, hogy kódexeinkben, régi szótárainkban az igekötős összetételeket gyakran páros (néha három) igekötővel tüntetik fel. Pl. *Eggyk rezeet kyldee yztragomy kappura. Az masodykat Wesprymee az harmadykat el ffeel Györre, az Negyedyketh el bee erdelben...* (ÉrdyK. 35.). *Es edes Iuch mondvan el ki menenek olay fanak hegere* (DöbrK.); *elöl — lészaggat, ky terieszetöm el, Fel Vizza vezöm* (C.); *be-el-ágyalni, le-megalázni, el-meg-avítottom, szaggatom, bé-el-szerzeni* (valahová), *meg-el-halni, le- v. meg-gyalázní, El. v. megitta* (magát, mindenét), *Meg-el-ki-híresedni, Meg- v. ki-ereszteni, meg-ki-katzagom, meg-fel-gerjedett* (a'tűz), *Fel-meg-le-rakodni* stb. (SzD.).

Ma kevés olyan ige van, amelyikhez nem járulhat igekötő. Ilyen pl. *félteni, kélleni*.

Némelyikhez csak egy járulhat, pl. *faszolni* (ki-), *fázní* (meg-); *igazodni* (el-), *ígérkezik* (el-, esetleg oda-), *ismerkedik*, (meg-), *kérődzik* (meg-), *penderít* (ki-) stb., másokhoz már kettő: *fecseg* (ki-, el-), *ijeszt* (el-, meg-), *indít* (el-, meg-), *rozsdásogyik* (be-, meg-) stb.; vannak olyanok, amelyekhez négy, hat, kilenc igekötő járulhat; a *tesz, vesz, megy, gyön, hajt, fog, vág, szúr* igékhez hozzátehetjük az *át, be, bele, fel, ki, le, meg, össze, szét, vissza* stb. igekötőket. Ezek közhasználatú összetételek. Természetes, hogy vidékenként, nyelvjárásonként lehet az igenek több vagy kevesebb igekötős összetétele.

Nézzük most közelebbről igekötőinket, figyeljük meg, hol és hogyan fordulnak elő, hogy változott fokozatosan az alakjuk és milyen funkciót töltenek be — különös tekintettel a Medvesalja népnyelvi használatára.

Abba abba.

Az névmás származéka. Megvan a XVIII. előtti irodalomban. Kevés igével képez összetételt. Két összetétele közhasználatú: *abbahagy* és *abbamarad*.

Azt jelenti, hogy a cselekvés nem megy végbe, hanem megszakad. Pl. *Ollyán kemény vóút a rög, hod nem birtuk szétvernyí, kéntelen vóútóunk abbahágynyí a kápālást. Abbaháttuk a kászālást, hogy oszt csöpérgétt. Építkezéslek bijony ók, de nem vóút pész, oszt abbamarátt. Mébbeszétük, hogy elménőünk a Szentkútho, készlőőünk is, de épen begyótt a nád dolog időü, oszt abbamarátt mindén.*

Agyon ágyon.

Az *agy* főnév ragos alakja. Eredetileg csak annyit jelentett, hogy 'fejen, fejbe'. Mint igekötő előfordul a XVI. században. Mai értelmét 'zu Tode schlagen' a XVII. században veszi fel. Ekkor kap tágabb értelmet és általában olyan verést, szúrást fejez ki, amely halállal végződik. Ellenben első összetételei: *agyonlő*, *agyonszúr*, *agyonvág*, *agyonver* azt jelentették, hogy az ütés, verés, szúrás stb. az agyat érte. Így használja Molnár A.: Mintha *agyonütöttéc* volna (Dict. 1621). *Agyon ütni*: Caput tundere (PP.). Az *agyonlőni* igét mai jelentésben Faludi használja először, az *agyonlőni*-t Sándor István. Mártonnál a következő *agyon*-os összetételek szerepelnek: *agyonhajt*, *agyonnyom*, *agyontapod*, *agyonszúr*, *agyonbök*, *agyondőf* (vö. Nyr. XXX, 94). Ma még több összetételét ismerjük, pl. *agyonfáraszt*, *agyonhajszol*, *agyondolgozza* magát, *agyonhallgatta* a dolgot stb.

Vidékünkön eredeti jelentésben ritkábban használják. Ilyenkor inkább helyettesítik a 'fejbe, fejen' szókkal, hogy elkerüljék a kétértelműséget. Példák: *Jóü ágybáverték. Fejbe kóglintottám, oszt elmént. Úty főbe vāglák, hogy elszédész. Úty fejen hágyította, hogy összeesétt.* Mai, átvitt értelemben: *Mágá gyótt házafelé a fizelésrőü, oszt az erdőübe agyonütték. Ágyonütöm a kutyátokot, há idēgyön. Ágyonverté a báltájával a libāmot. Melláltá a kácsānkot a búzājābā, oszt nem agyonhájigātā. Hájzsd el innen az apróúsāgot, ágyontápessā a márhā. Mēgēnt agyonszúrták ēggy embērt a lāgzibā.*

Átvitt értelemben azt fejezi ki, hogy a cselekvés hosszabb ideig tartott, mint ahogy kellett volna, s ezért az alany vagy a tárgy kisebb vagy nagyobb méretű pusztulását, kárát idézi elő. Pl. *Ágyonfőüzöd eszt a dísznőujét. Ágyonégétt a kálács a sütőübe. Rētlēnetēs út vóút, ágyonrāzott a kocsi. Ágyonsült a tök, mé nem nészlēték mēg.*

Alá, alája alá, alája.

Az *al* fn. hová? kérdésre felelő raggal ellátott alakjai. A fn. rendszerint birtokos raggal használatos (alja: hegy alja,

szoknya alja). Finnugor eredetű szó. Vö. vog. *jol* „ua.“, o. *yl* „ua.“, f. ala „ua.“ Adatunk van rá a XVI. században (SzófSz.). A régi irodalomban sokkal elterjedtebb volt mint ma. Molnárnál találjuk a következőket: *aláboczatom*: demitto, *aláczusamodom*: delebor, *aláfügöc*: dependeo, *aláfutoc*: decurro, *aláhagoc*: descendo, *aláhayloc*: devergo, inclino, *aláhengeritöm*: devolvo, *aláhivom*: devoco, *alá nő* mint az ökör farka; *alájövöc*: descendo stb. Pápai Páriznál: *alá-botsátom*: demitto, *alá-tsapni* a prédára, mint az ölyv „ex alto in praedam ruere“; *alá-esem*: delebor, *aláfutás*: decursio, decursus, *aláhajlok*: devergo, *aláhivom*: devoco“ stb. Ma kevés szerepe van. Legtöbb eredeti összetételében ma *el*-t használunk. Vidékünkön főleg akkor teszik ki ezt az igekötőt, ha a tárgyat, amely alá a cselekvés, történés irányul, már nem említik meg. *tám még én, alá esett. Gondold má még, alácsesett a kereknek. AláhúszPl. A kerek hoty számolnyi akártam, de oszt tovább nem tudtam. Írd alá a nevem, nem látok szemüveg nekű.*

Birtokos raggal bővült alakja még határozottabban mutatja az irányt, ahová a cselekvés irányul. A régiségben ez is gyakoribb. Pl.: *Alain teritem, alá eszöm (esem), Ala veröm, wtöget m, Ala viszöm, Alá taszítom, Alaia botsatom* stb. (C.), *Alája-jedzem*: subsigno (MA., PP.), *Alája-iroc*: subscribo (MA., PP.), *Alája-megyec*: subeo (MA., PP.), *Alája-tészem*: subpono (MA., PP.) stb.

Nyelvjárásunkban mindkettőnek erős még a határozói és névutói értelme. Valóságos irányhatározó az ige előtt.

Által, át át.

Az első tulajdonképpen az *át* teljesebb, eredetibb alakja. Újabban úgy magyarázzák, hogy egy tőnek (*ált-*) a származékai. Ugor eredetű szó (SzófSz.). Az *által*-nak van irodalmunkban csonkább *ált-* (*áti*) alakja. Hogy viszonylik aztán az *ált* > *át* az ugor nyelvi megfelelőkhöz, megmagyarázza *Simonyi*. Szerinte az őrségi *áti*-a fgr. szók megfelelője. A magyar *álti* (*át-i*) ugyanazt a lativusi ragot mutatja, mint a fgr. alakok: *ült-ä, ült-i*. *Beke* is így magyarázza a göcseji *áté* változatot (*áté*: *áti* = *messzé*: *messzi*, v. *fölé*: *feli* háromszéki). Az *ált* > *át* tehát megvolt már a magyar-vogul-osztják nyelv-közösség idejében. A göcseji és őrségi *áté*-, *éti*- egy *ált* + *-é*, *-i* lativusi raggal ellátott régiség (Nyr. XXXIX, 362).

Az *ált-* alak megvan Gyöngyösinél: *álthat*. „Bécsinált ablakit házának ált-hattya (Marssal Társalgó Murányi Venus. I, 195)“; *áltkel*. „Kétes gondgyait elméje ált-kelte (uo. II, 170)“; *ált-ült*. „A falat mint lovat ált-ülte“ (uo. III, 296).

Példák a régi irodalomból: *atalmene, által ijette vona* (SermDom.), *által ir(ok)* (GyöngySzt.), *általesik*: hinüberfallen (1367, 1384), *általhoz*: herüberbringen (führen, 1545),

általjár : durchgehen, *általkisér* : hinübergeleiten (1544), *által-szed* : herüberpflücken, *általtördel* : durchbrechen, *általvisz* : hinüberüföhren, herüberbringen stb. (vö. OkISz.).

P.P.: *Által-adom* : transdo, *Által-ásom* : transfodio, *Által-botsátom* : transmitto, *Által-folyok* : transfluo, *Által-fúrom* : perforo, *Által-futok* : transcurro, *Által-gátolni* : transsepire, *Által-gázolom* : transvado, *Által-gyakom* : transfigo, *Által-hágok* : transcendo, *Által-hatok* : penetro, *Által-ölelem* : circumplector, *Által-olvasom* : perlego, *Által-szököm* : transilio.

M.A.: *Által-hordom* : transporto, *Által-költözöm* : transmigro, *Által-látok* : transpicio, *Által-lépek* : transgredior, *Által-hágok* : transcendo, *Által-boczátom* : transmitto, *Által-likasztom* : perforo stb.

A XVIII. század vége felé és a nyelvújítás idejében az *át* honosult meg helyette. Verseghy azt mondja, hogy csak ez alkalmas igekötő-szerepre (Lex. 123) már azért is, mert az *által*-kétértelműsége adhat okot, pl. : „az inas által küldötte a levelet (inassal)“ és „az inas által-küldötte a levelet“. A köznyelvben és egyes vidékeken ma is eléggé elterjedt az *által*-igekötő (l. pl. Csűry Szamosháti Szótárában).

A Medvesalján csak az *át* dívik.

1. Kifejez olyan cselekvést, történést, mely egyik pontról a másikra terjed, innen túlra vagy vissza történik, pl. *átmegy*, *átvisz*, *áthajít*, *átszökik*, *ágygön* (átgyön), *átszóú*, *átvág*, *átvész* stb. Példák : *Átmének Bázsbá, régén vóútám Gizinē. Ágygön anyám is* (t. i. egyik faluból a másikba), *kimosóunk hámar. Átvágom az utát, hoty folljék lē róulá a víz.*

2. Jelenti a cselekvés helyét, történést, amely valami körül megy végbe. Pl. : *Átvészem a dērekámon a kötelet, úgy viszem az erdőüre. Átfogom jóú a zsákot, nem hágyom eldöllenyi. Á kivēt átköled a közepin. Átölelte az annyát, mikor tánākoszták. Átkötöm én, nem vágyok biztos a kötēsēdbe. Átērēm a dērekāt (a fáét), nem olyan vástág á.*

3. Jelenti a cselekvés ismétlését, újból való történését. Példák : *Gyere, hát (hadd) kötöm át a kezed* (új kötésbe teszi, tágabban, vagy szorosabban köti meg mint volt.). *Átkapālom, háthá, job lesz neki* (újból, rögtön egymásután megkapálja). *Átmosom még éccēr, hád légyék tisztá. Átmeszelēm, főútos márāt á fál.*

4. Jelenti továbbá azt, hogy a cselekvés kisebb területen, tárgyon stb. belül teljesen végbement ; pl. : *Átnésztem az egész kertet, más sē tánātám. Átkerestőünk mindēnt, os sēhol sēmmi. Átszārād az a vėkony ruhá háma, nem muszāj vėlē sijetyjni.*

5. Jelenti azt, hogy a cselekvés valamely akadályon túljut, keresztülhat. Pl. : *Kicsiny ez a kerítés, átszāl rájta a tyúk. Tis (te is) a kerítésēn gyöltē át, minthá nem tudnád a járāst. Átmászol a gāton, csak a ruhādrá vigyāzz !*

Be, bele ~, *belē*.

A *bél* főnévből származnak. Ennek az eredete ismeretlen. A *belé* (vö. meg : megé, megi ; föl : fölé stb.) határozószóból lett először névutó, majd *-ba, -be* rag. Ha a hangsúly kívánta, a szó elé kerültek, amellyel aztán összeforrtak és lassan tökéletes igeikötőkkel váltak.

A ragvesztett alakot őrizte meg a SermDom. pl. *beldugija, belkethwen* votokh (zemej), *bel alkolmazikh, belalkononsak* : adwesperarcit, *aŷthok bel theuen* : cum fores essent clausae, *bel tazŷtija* : in mortem praecipitat ; *be-t* találunk a Brassói szótártöredékben és a GyöngySzót.-ban. *Be fēdezem* (vel magamnak kethelezem) : *amicio, Bemegiek* ; *ky auagy be bochatom, bekekeztem, bedugom, Bekerythóm* : *Berekeszthóm* : *ambio* stb., *be hoszok* (Nemy nemű keűansagoth), *be Irattatnak*.

Molnárnál leginkább *bé-* és *be-* összetételek vannak : *be-cuszoc* : *irrepo, illabor* ; *Bédugom* : *obstruo, Béeresztöm* : *immitto, Béestvededic* : *invesperascit, Béfalom* : *devoro, Béfedni* : *velo, advelo, Békeverem* : *illino, collino* ; *Beérni vele* : *sufficere, contentum esse, Befagyoc* : *congeló, Beiratom* : *inscribi curro, Bekapálás* : *infossio* stb.

Pápai Páriz : *Bé-adom* : *deferro, Bé-ajánlom* : *offerro, Bé-árólni* : *prodere, Bé-bóltozom* : *arcuo, Bé-égetem* : *inuro, Bé-eskünni* valami társaságba : *iuramento se adstringere alicui societati, Bé-gázolni* : *ingredi in aquam, Bé-járom* : *perambulo, Bé-hivom* : *introvoco, Bé-gátolom* : *circumsepio, aggere claudó, Bé-sövénlem* : *circumsepio, Bé-fonom* : *complici, Bé-árnyékozom* : *inumbro, Bé-ásom* : *infodio, Bé-födözöm* : *contego, Bé-foglalom* *complector, Bé-hajazom* : *tego, tectum domui impono, Bé-hímezni* : *colore obducere, Bé-ötlöm* : *injicio, invado* stb.

Baróti Szabó Dávid : *bé-szádlom* : *becsinálom a száját, bé-sommál* : *befejez, bé-tökedni* (= *beléőkledni*, pl. : *lábamba tökedett a fa*), *be-hegedett* stb.

Régi irodalmunkban sok helyen *meg*-et találunk ott, ahol ma *be* igeikötőt használunk. A *bebizonyít* szó Medgyesinél fordul elő először (1637) (vö. MNy. VI, 422). Azelőtt csak *megbizonyít* volt meg. A *bebizonyul* mellett is soká tartotta magát a *megbizonyul* ; a *bebizonyul* és *bebizonyít* analógiájára keletkeztek újabban ezek a *be* igeikötős szerkezetek : *be-igazol, be-igazul*. A *bé-jelent* szót a XVIII. századból ismerjük (II. Rákóczi Ferentől 1706, Torkos Andrástól). Előtte és még vele együtt is hosszú ideig a *meg-jelent* volt használatos.

Sokszor idegenkedtek ettől az igeikötőtől. Összetételeit támadták, magyartalannak tartották. Szolgai fordítással vádolták, pl. : a *'betenni az ajtót'* kifejezést, holott már a MünchK. (23), DebrK. 39-ben is megvan.

A *belé*-t is igen gyakran elhagyták. Helyes használatára Simonyi, Takács mutatott rá először (vö. MNy. IX, 209 ;

NytK. III, 213). Takács azt mondja a kérdéssel kapcsolatban : „A romlatlan magyar nyelvérzék mindannyiszor megbotránkoszik, valahányszor effélet kell hallania v. olvasnia : fultak sokan a vízbe? e. h. fultak belé sokan a vízbe? Nyúljunk az ételhez; e. h. nyúljunk hozzá az ételhez (mert nyúlni egészen más, mint hozzányúlni“). Vass József ellenben kétségbevonja, hogy különbség volna az igekötős és igekötőnélküli szerkezet között (vö. NytK. III, 431).

Újabbkeletű a *belát* szavunk is ebben a jelentésben ,odáig-lát, ellát'. Íróink közül Arany használja először : „Belátom az ösvényt, melyen ide jöttem“ (vö. MNy. I, 62).

A köznyelvben a *be* és a *bele* is használatos. A különbség közöttük az, hogy a *be* jobban csak irányt jelöl, míg a *bele* a helyet, anyagot is, amelybe az alanytárgy jut, amely ezt körülveszi (vö. Nyr. X, 399). A helyet tehát a birtokos raggal fejezzük ki. Világosan látjuk ezt ilyen példán, mint *ful*. Az ige magában is teljes elmerülést jelent. Nem is mondhatjuk *be*-igekötővel, csak így : *bele-ful*. Hasonlóképpen *belemerülhet* vki vmibe, de nem tud *be-merülni* (uo.). Ha ugyanazon igéhez járulhat mind a két igekötő, azonnal feltűnik a különbség köztük : *be-telik* (annyi mint tele lesz, egész lesz), *bele-telik* (időbe kerül).

Komáromy Lajos (Nyr. III, 123) megállapítja még, hogy a *belé* igekötőt csak eredeti értékében használjuk ; a vele összetett igék mindig hová? kérdésre felelnek s a tárgy közepébe való hatást, helyezést nyomatékosan jelölik, s szükségkép *be*-ragos tárgyszót vesznek maguk mellé. P. : *belenézek* (a könyvbe), *belemártom* (a tintába).

A *be*-vel összetett igék nem annyira a behatást, mint a befelé irányulást jelölik ; hová? kérdésre felelnek, de nem mindig van *be* ragos vonzatuk ; lehet más hova? irányt jelölő ragjuk. Ilyenek M.-nál : *beatom* : demeto, colligo, t. i. a csűrbe ; *beásom* (infodio), pl. a földbe ; *beavatom* (introduco), pl. társaságba, titokban.

A *be* eredeti jelentését őrizték meg a törvénykezés körébe tartozó igék. M.-nál még kevés van ilyen, annál több a CzF.-ban és a NyÚSz.-ban. Ez a szerepe legtöbb összetételében. Példák a Medvesaljáról : *Beesett a pincébe, húzd má ki. Bē se gyött a házba, az udváróu szóud be. Behájjigalom a patágbá a köveket innen a borozdá partyárou. Behituk, hogy mekkénallyuk ety kis ételvel, de nem fogadott el sēmmít. Bevittek az állomásra kocsin, mekkimētek a gyáloglástó. Dē felé hájcs be az ökröt, de jóu kötöz meg.*

A *be* igekötő nem jelöl mindig tárgyra való hatást. Sok igenél inkább a cselekvés eredményére vonatkozik. Ilyenkor nincs *-be* határozó ragja. Az e csoportba tartozó igéket Komáromy a következőképpen csoportosítja.

Idetartoznak azok, amelyek a cselekvés által valaminek a belsővé tételét fejezik ki, pl. *beföd* : fődés által belsővé tesz ; *begátol* : gáttal körülvesz s ezáltal belsővé tesz ; *bepecsétel* : a

pecsét által belsővé tesz. Molnárnál: *beárnyékoz, befed, beborít, befejez, befest, bekerít, bemázol, beövedz* stb. CzF.-ban: *beáll* (pl. a Duna); vidékünkön gyakori ez a funkciója. Pl. *Beborítom ezzel a rozs zsággal a hordóút, né szíjjá szét a nap. Befestetem az ásztállt, legyek écs csinos a házba. Beszántom a gánájt most, máj job lessz a búza gyövéjüire. Behányom eszt a güdröt, méj fél boltyik benné váláki. Közs be az újjod, há seb van rájta; beér*, pl. a ruha, éri, körülveszi a testet annyira, hogy belsőség áll elő; á. é. *beéri* a pénzével, t. i. a szükségét. Hasonlóan: *behorgol, bakaróz, bekorlátol, besóz* (sóval beföd).

Vannak igék, amelyek „bizonyos térnek vagy néha csak fölületnek valamivel teli tételét, betöltését jelezik, úgyhogy ezáltal az illető határok közt belsőség áll be. Molnárnál: *bedug* vmit vmivel: *obstruo*, „a dugás által üreget betölt”; *beestvéledik*: *invesperascit*, mintegy a láthatár az estvével telik meg; *befűt* = *calefacere*, pl. *szobát* = a fűtés eredményével, meleggel teli tesz; *bejár*: mindenütt összejár, tehát mintegy betölti a tért járásával; *betölt*: *impleo*, pl. a levegőt lármájával. Példák vidékünk népnyelvéből: *Mos töjtyi be a huszágyik esztendőüt, a távászon méty sor alá. Beestvelédött, méhetőünk házá. Bějártá ő a főjüdekét, de az ápját nem tanáta. Befűtöttém, bemének meleggyynji. Bevārom a delet.*

CzF.: *beborsol, bebolyong, beborul, beegyenet* (pl. az elhagyott temető sírhalmait), *befehérít, befelhősödik, befen, befüstöl, beheged, beillatoz, beködösödik, benépesít, benő, beszürkül, betelik, betrágyáz, beültet* (fával), *bevilágosít* (szobát).

Végül megkülönböztet még olyan csoportot, amelyekben a *be* a cselekvés bevégzését fejezi ki (időbeli belsőség jön létre); némelyikhez odagondolható a *hová* irány, ekkor térbeli belsőség áll elé. Ezek sem vonzanak *-be* ragos határozót. Ilyenek: *bearat*: *demeto, colligo* (MA.). Itt az a jelentése, hogy „minden aratnivalót bevégez, az aratásnak véget vet azzal, hogy minden gabonát behord a csürbe. Ebbe a csoportba tartoznak még: *bebordáz, bedagaszt, beszánt, beszür* (bevégni a szüretet), *becsinál* (szántóföldet, azaz megszántja, beveti, *beboronálja*) (l. MTSz. 158 és CzF.) A *be* e funkciója vidékünkön már olyan nagy, mint a köznyelvben is vagy a régiségben. Egyáltalán nincs meg a *bearat, beszür, becsinál, beszánt* (ebben az értelemben) ige. *Tisz koronāba kerūt, hogy bebordásztáltam a bordāt. Épen hogy bedágasztottam, elégēt a fá is. Behortóunk mā mink mindēt, máj kászálóunk oszt mā. Behúzogáltam a fāt a hēgyrőü, innen könynyebb elvinni kocsivál. Begyött a rossz időü, mihē fogjóunk?*

Egybe egybe.

Az egy számnév származéka. Megvan a BécsiK.-ben. A régiségben gyakori volt, mint határozó és igekötő is. *Egybe eskwzom*: *coniuro* (*Egybe eskivttek*: *coniurati*), *Egybe foglalom*:

connecto, *egybe szed m, Egyben kötöm, Egybe gywytóm, egybe ragasztom, egyben készerítöm (öszue hiuom)* stb. (C.); *Egybe fogom*: adiungo, coniungo, *Egybe gombolygatny*: adglomare, *egibe tarsolkottatom, egjbe teszem, egibe hiuom*: arcio, *Egybe szaggatny, egybe thórny*: affurcillare, labefactare, *egybe wcbóm*: affurcillo stb. (GyöngySzt.); *egbe Jewenek, egbe geithuen*: congregans, *egbe ketezietek (keuebe, egbe nem zenuedenk uele*: si non compatiamur, *egbe kwczulth keweijh*: manus cancellatas, *egbe thakarodo nepët (SermDom.)*. MA.: *Egybefoglalom*: conjungo, *Egybegyüytöm*: aduno, congrego, *Egybehaytom*: compello, *Egybesákolom*: convaso, *Egybeverödöm*: concutior, collidor. stb.

P. Páriz: *Egybe-elegyttem*: admisceo, *Egybe-foglalom*: conjungo, *Egybe-fonom*: contexo, *Egybe-forradok*: coaleo, *Egybegyűlni*: congregari, *Egybe-gyűjtöm*: aduno, congrego, comulo, *Egybe-hívom*: convoco; *Egybe-rontom*: comminuo (ich zerbreche in Stücken), *Egybe-veszek*: contendo, rixor, *Egybe-takarítom*: convolvo, *Egybe-vetem*: confero, comparo, congero stb.

Ma sokkal kevesebb összetétele van. Kiszorította az össze igekötő.

Az *egybe* ma azt jelenti, hogy valami összetartozik, összer kerül, egyesül, egészet alkot.

El ~.

Az *elé* határozóból rövidült. Ez pedig egy feltehető *el* „elülső rész” (hat. és ikt.). Megvan a vog.-ban: *el-* „elülső rész” (hat. és igekötő), o. *il* „ua.”, f. „ua.” (SzófSz.). Régi irodalmunkban megtaláljuk elég korán. Legtöbb *el-s* összetétel azonban újabb származású. A nyelvújítók ruházták fel szélesebb értelemmel és rengeteg új összetételt képeztek vele. Egyike a legrégibb és leghasználtabb igekötőinknek. Molnár és P. Pápai is megjegyzi már róla, hogy „prefixum verbis”.

A régiségből valók ezek az összetételek: *el boritom*: submergo, *el wzóm*, *El lopom*, *El metczem*, *El választom*, *El szaggatom*, *el szelesítöm*: dispalo, *El vonzom*: subtraho, *El zaladok*: subterlabor, *el lopom* (magamat alattomba): subterfugio, *el silliedek*: subsidio (C.); *el aggya*, *el kóltty*: vendit, *el weszóm*, *el chontolom*: amputo, circumputo, *el esóm*: cado, *El wakarom*, *el vonzom*, *el kenem*, *el faragom*, *el szaggathom*: concello, concido, dilanio, crado, deles; *El idegenytem*: abaliens stb. (GyöngySzt.); *el adnyj*: venundare, *el allatni*: persuadere, *el azny*, *el olvadni*, *el asni*: *el rejteni*: premere, *el takarni* stb. (KolozsGl.); *El erkezem*, *El tawozom*, *Elfordetom*, *el vetem*, *El wagtha* stb. (BrassSzt.), *el menuen*, *el fordwlt* (is)téntwkl *el kyztet*: disuadeut, *el kezeleyth*: appropinquabit (SermDom.), A Molnárnál előforduló, érdekesebb jelentésű összetételek: *Elállóc*: absisto, *Elálmitom*: obstupefacio, externo, *Elbámulóc*: obstupefio, *Elbélyegezem*: obsigno, *Elbetegülni*: aegrotare, *El-*

beretvölom : attondeo, detondeo, *Elgazdagodom* : ditiesco, opulesco, *Elbövitem* : obundare facio, *Elburitom* : submergo, demergo; *Elbontom* : diffingo, dirruo, *Elbomlani* : corrumpi, confringi; P. Páriz : *Eladom* : vendo, *Elájálok* : obstupesio, *Elállani* az ebekkel a' leseket „stativa canum collocare“, *Elállás* : defectio, absistencia (elállás a fáradság miatt : de via defatigari, faticere de fatigatione); *Elapritom* : comminuo, consecro stb.

Sz.D. : *el-vélte* (vélte ritkán), *elábbalt* : *elillant*, *ellápanok* : *elrejtezem*, *el-alélt* : *elájult*, *elélem* : *elemészttem*, *töltöm* v. életben *elérem*, *elfajzom*, *elpártit*, *elszilaltam* : *elszörtam*, *elmállott* : *el-kopott*, *elfoszlott*; *el-virágzott*, *el-apadt*; *el-nyellett* : *el-fuladt*, *el-fojtott*, *el-tikadt*, *el-tsenni* : aprólékos jószágot, *el-lopni* stb. (Kisded Szótár, 1784).

A mult században keletkeztek : *elfogulni* (Széchenyi 1831, Vil. 261) és Fogarasi (1833); *elhangzani* (Márton 1823, Tzs. 1835), *elkülönözni* (Verseghy 1820, Lex. 4141), azelőtt csak *meg-* igekötővel kapcsolódott (vö. NyÚSz.), *elnézni*, régebben „versehen“, Sándor I.-nál „nachsicht haben“ (1808), *elodázni* (Jókai, Ball., CzF.. vö. NyÚSz.).

Nyelvjárásunkban is nagyon elterjedt igekötő. Leggyakrabban távolodást jelent : *elmegy*, *elkévānkozik*, *elkőitőszkögyik*, *elszáll*, *elugrik*, *elszálád*, *elkáp* stb. Pl. *Nem kévānkozik én innen el, úgy mészszoktám. Elkőitőszköttek két évvel ezelőütt. Mikor odáákártám csápnji, elugrott. Há mékkközeliitem, minygyā elszálátt.*

Jelenti továbbá azt, hogy valamit magamévá akarok tenni, mástól eltulajdonítok : *elszánt* „a szomszédéból a magáéhoz szánt egy-két fogatnyit“, *elárát*, *ellopdos*, *elészem*. Pl. *Eláráttyá a búzám, mé mikor melletté vágyok is. Mégént elszántottá a főüdem. Ággyā a bornyúnák külön énnji, tudod, hogy elészi előülé a tehen.*

Kifejezi azt is, hogy a cselekvés huzamosabb ideig tart : *elbajlógyik*, *eljādzik*, *eláll*, *elfekszik*, *elván*, *elmarád*, *elárát*, *elszánt*, *elvár*, *elnéz*, *elhúzógyik* stb. Pl. *Únnyā mágāt, de azé elbajlógyik. Eljādzik a nápestyig is mágābā. Nincs nágyon meleg, eláll a kenyér három hetyig is. Nem muszāj az ökör előütt állányi, eláll mā az ott hóunāp estyig is, elégel mēnt māmā. Nē vigyēték a gyerekēt mágātogvál, ellēsz énvelem. Ollyān szép vóut, hogy elnēsztem vóunā éty hetyig. Jōu szāntāzsbā elszānt ő örömet. Elárátnék illyen búzābā, nem tudom méggyig.*

Jelenti, hogy a cselekvés a kellenél hosszabb ideig tart : *elér*ik (túlér)ik) *gyümölcs*, *trágya*, *elfőüz*, *elāzik*. Pl. *El háttuk érnji a szilvāt, nincs is mā ollyān jōu ézi. Nē hit tē āszt, hogy az ollyān jōu gānāj, elért māj a, ki tuggyā, mióutā gyūl ott. Hāt tē mā mi csināsz, hiszen elfőüszted a levit ennek a babnāk. Montām, hocs csāk, āggyik hādd a vízbe, mi lēāzik róula a kovāsz, tē még el hágyod āznji.*

Jelenti, hogy valami fokozatosan rosszabbodik, megromlik, pl.: *elfájzik eltánol. Minden esztendőjübe cserélék kompért, mér hámár elfájzik. Rosz fijád ván, öcsím! A gyárba jár, oszt ott eltánol á suháncoktő.*

Elé, elő ~, előü.

Nincs teljesen tisztázva, miből származik. Lehet, hogy a kikövetkeztethető *el* fn. származéka, lehet, hogy az *elő* (eleje) fn. Ebben az esetben az *elő* az *eleve* változata lenne (SzófSz.). A régiségben gyakori használatú. Pl. *elő allok*, itt *allok*, *yeleon wagyok*, *elő hozzóm*: *abduco* (GyöngySzt.); *Ele iouók*, *Ele futamodom*, *elő állok* (C.). *eléadom*: *Promo*, *Profero*; *Eléállatom*: *Repraesento*, *Elé futamodom*: *Procurso*, *Eléédelgötöm*: *Prolecto*, *policio*, *Eléhozom*: *Profero*, *Produco*, *Commemoro*, *Repeto*, *Elétolyom*: *protrudo* stb. (MA.); *Elémondom*, *Elé-mászdogálok*, *Elészökölloom* stb. (PP.); *elő-mutat* (szörin = szöréről meg-ír, világosan le-fest, (SzD.).

Ma még elterjedtebb. A mult században felvetődött az a kérdés, hogy az *előáll*, *előad*, *elővesz-e*, vagy pedig az *eléáll*, *eléad*, *elővesz* stb. a helyesebb (Nyr. I, 153—59).

Nyelvemlékeinkben megvan mind a kettő. Egyikben ezt, a másikban amazt találjuk inkább. Némelyikben mind a kettő használatos (MA., P.). Ma is változik vidékenként. A háromszéki székely csak *elé-t* ismer: *előjönnek*, *előbúnak*, *elővett*, *előjött* (Nyr. I, 157). Tehát jelentésben nincs különbség köztük. Legfeljebb azért tűnhetnek fel két külön igekötőnek, mert az egyiket ezzel az igével, a társát pedig más igével összekötve szoktuk meg. E kettősség megvan minálunk is. Így: *előüfizet*, *előüáll*, *előülep*, *előüidéz*, *előütr*, *előükészít*; *elégjön*, *eléván*, *eléad*, *eléli* (-hív), *eléküd*, *eléaggyá magát*, *elékerít*, *elékerü*, *előhozakogyik*, *elővész* stb. Példamondatokban: *Eléhozakogyik*, *hogy bijony nem úgy ván á, ahogy beszélék. Ádd elé á gyufát, há elvitted. Hidd elé á gyerékét, hát mégis páráncsolóunk tán neki. Nézem, hát elővész éty kést, oszt ávvál piszkallyá á kompér bukrát. Eléván á gomb, ne keresséték. Elékerüt nád nehezen, de mēnyit kellett utännájárnyi. Előüáll ő, hod neki ez is kellene még az is. Úgy irták előü, oszt úcs csinátuk.*

Az *elé-nek* 'haza' itthon jelentése is van. Így pl. *elégjön* 'hazagyön', *eléván* 'itthon van', *előjár* 'hazajár'. *Máj há elégyövjünk*, *ádóunk mink á márhánák*. *Eléván-é ápád*, *bemének má hozzá*. *Küdd elé Juliskát*, *küddöm á boudba*.

Fel (föl) fél.

A *felé* (*fölé*) névutónak a kopottabb alakja. Ez pedig a *fel* főnév származéka, amely valószínűleg alakváltozata a *fej*, *fő*-n szónak (SzófSz.). A régiségben gyakran előforduló igekötő.

Már itt váltakozik a *fel* és a *föl*; egyik szerző ezt, a másik amazt használja. Pl.: *Fel repvölök*: subnulo, *Fel hőmpolgetem*, *Fel viddegelem*: subvectare, *fel vizem*: subveho, *Fel zököm*: subsilio, *Fel zök detselek*: subsulto, *fel forditom*, *Fel fordítadagaloml*: subverso, *Fel magasztalom*, *felírom*: subnoto, *Föl földöm*, *föl emelöm*, *Föl nõuók*, *Föl tamadok*, *F l háboritom*, *Föl inditom*, *Föl forralom* (C.); *Föl köttót*, *föl vot* (felvet), *föl fualkodasa* (SzikszF.); *Fel ekesythóm*, *Fel keszvlök*, *Fel ówechem*: adornare, preparare, accingere; *Fely gywtóm*, *fel jegyuerkettetyk*, *fel megjek*, *fel hagok*, *fel newelóm*, *felneweszóm* (felnevezöm): melleye neweszóm (annomino, GyöngySzt.); *Felakasztom*, *Fel-emelem*, *Felfoldom*, *Felfeszitem*, *Felfuvom*, *Föllallatom*: Erigo, *Fölállóc*, *Földagadoc*, *Fölborzasztom*: arrigo, *Földulom*, *Földuzmadni*, *Fölfogom*, *Fölgyüytóm*, *Fölgerjesztem*: inflammo, *Fölhúzakodom*: Assurgo, *Fölkontzolom*, *Fölkötöm*, *Fölösztonzóm*, *Fölolvadoc*, *Fölszantom* (MA.); *Feladom*: sursum porrigo, *Fel-aggatom*, *Fel-akasztom*, *Fel bomolni*, *Fel-bontom*, *Fel-boszszontom*, *Fel-duzzadni*, *Fel-ébredni*, *Fel-égetni*, *Fel-futni*, *Fel-hagyítom*, *Feligazítom*: expedio, *Felrúgok*, *Felragadom*, *Fel-riadni*, *Felpuffadok* (PP.).

Eredeti jelentésében kifejezi a cselekvés, történés irányát, „felség”-be való jutását. Jól érezhető ez a mozgást jelentő igéknél, pl. *felugrik*, *felmegy*, *felmászik*, *felhajt*, *felvet* (magasba-polcra), *felad* (felfelé ad).

Népnyelvünkben ebben a jelentésben szerepel legtöbbet. Pl. *Felákasztom a kabátod, itt hányóugyik a lóucán. Kötelen húzogattám fel a zsákokot* (tele zsákokat) *a pádrá, más se hitám segítségét. Felakált a gerenda végi* (vágáskor), *lë kül vägnyi a másik fát is. Nagyom mágos vóut a kázál, nehez vóut feladogátynyi a kivékét.*

Kúnos (MNyr. IX.) ebbe a csoportba sorolja még a másodlagos jelentésű *fel*-lel képezett igéket, mint: *felfed*, *felszakít*, *felkutat*, *felmotoz*, *feltúr*, *felkopik*, *felkeres*. Ezeknél a felsőség, mint a cselekvés következménye — utólag jön létre. Ezekből a népnyelvben aránylag kevesebb van. Amelyiket használgák, annak erős az elsődleges jelentése. Máskor szemléletüknek jobban megfelelő igekötővel fejezik ugyanazt ki. Így a *felkeres* mellett mondják: *megkeres*; *felmotoz*; *felkutat* helyett az *átmotoz*; *átkutat* igét használgák.

A *fel*-es összetételekre jellemző tovább a bevégeztség, eredményesség, amellyel együttjár az eltűnés fogalma is. Ide számíthatjuk a következőket: *felszánt*, *feldarabol*, *felél*, *feleszik*, *feldözsöl*, *felseper*, *felmos*, *felkel*, *feldug* stb. (Kúnos uo.). Pl. *Mos sèprëm fel a hász főüggýt, minyöünek csinátálok mē megént. Felsőnytyuk a kendérfüüdet is, nem hágyuk úty pálláqó. Félétë* (felélte) *ászt a kis főüdet, amit az ápjató kápot. Félëbrettem, áhoty szóüt a kakás.*

Félbe, fēbe.

Alapszava a *fél* főnév. Finnugor eredetű. Megfelelőjét megtaláljuk minden fgr. nyelvben. Vö. vog. *pal* „fél“, f. *pielus* „vminek a széle“ stb. (SzófSz.). Aránylag fiatal igekötő. Jelentése közel áll az *abba* igekötőjéhez. Nem azt jelenti, hogy a cselekvés éppen a felében szakad meg, hanem azt emeli ki, hogy megkezdődött, de nem fejeződött be. Több érzelmi tartalom kapcsolódik hozzá, mint az *abba* igekötőhöz. Nálunk olyan eseménnyel, jelenséggel kapcsolatban mondják, amelyről ép a megszakadása miatt sajnálattal beszélnek. Kevés összetélt képez.

Pl. *Fēbemáratt á kázal, māmē* (már még = és) *há essőü tánā gyönnyü, belēmegy á víz. Jáj, mēnek ēn, fēbeháltam á főüzést, id nem lészék kész vėlē. Nē hát* (hadd) *fēbe á iakāräst, ki tuggyá minyőü időü lēssz.*

Há azt akarják kifejezni, hogy a történés a közepén szűnt meg, az eredményének éppen a fele van meg, akkor úgy mondják, hogy „*fēlēmáratt*“.

Félre fēre.

Szintén a *fél* szó származéka. Határozói értelme ma is erős. A régi irodalomban nem volt nagy szerepe. Eredeti jelentése „oldalt, félre helyre“. Ezt a jelentését őrizték meg a *félretesz, félrerak, félrever* (harangot), *félredáll, félredől* stb. igék. Pl. *Tēt fēre á kereket á kezedbőü, májd jobban boldogolsz. Fērerük-tám á fázékát az utambőü. Fēretászítottam, osz szaláltam. Fērevezetēt, osz ot montá mēg, mi kellenē neki.*

Hátra hátrá.

A *hát* fn. származéka. Tiszta, eredeti irányjelölő jelentésében szerepel. Értelme: „vissza, arra, ami mögöttem van, amit elhagytam“. Nincs sok összetétele. Ezek is nagyobbrészt a XIX. század előtt keletkeztek. Pl. *hátra terny, hátra lepni* (GyöngySzt.). *Hátra fordúlok*: meg fordúlok (converto), *Hátra hiuom*: reuoco (vissza hiuom), *hátra kötöm*: Meg kötöm, *Hátra tazítom*: retrudo, *Hátra vonyom*: retraho, *Hátra esem, Hátra hozom*: visza vízem, *Hátra verdegelem, Hátra vrom*: resilio (visza zököm), *Hátra repwlök, Hátra mazom* stb. (SzikszF.). Molnár szótárában vannak már ezek: *Hátraállóc*: retrocedo, *Hátrahagyom*: praetermitto, relinquo a tergo, *Hátrahívom*: revoco, *Hátrahozom*: reduco, *Hátramamaradok*: remaneo retro-maneo, *Hátramászoc*: retrocedo, *Hátrataszítom*: retrudo, *Hátra-tekintec*: respicio stb.

Körülbelül ezek az összetételek vannak meg a mi nyelvünkben is. Pl. *Hátramáratt á lúd, á kislibá mēn nem gyött az ányá nekü. Hátrahagyom á kendőümnek eszt á csücskit,*

csinosabb á. Hātrākötöm á fejem (t. i. a kendőjét köti meg hátul), *nincs mǎ olyan nágyon hideg. Mi vám méh hātrá, monygyátok mēm most* (á. é.). *Nem hágyolt ő hātrá sēmmit, bātyá, nem tudom ēn, hová tettē, ámijē vóút. Hātrávám még á nád dolog : ki kēl hānni á gánájt áz óulágbóu.*

Helyre herre.

A hely ragos alakja. A XVII. században fordul elő ige előtt. Különbén kevés összetétele van a régi irodalomban. Sem Molnár, sem Pápai Páriz nem veszi fel. Közhasználtabb összetételei a múlt századból valók. Ilyenek : *helyreáll, helyreállít, helyrehoz* (jövatesz), *helyreigazit, helyregyön, helyretesz* stb. Pl. *Herreviszēm á rocskājāt, ēn vőttem el. Állist herre á séprőüt, nē légyék údbá. Ákkor mēnny áz ökör közē, há herreáll.*

A. é. : *helyregyön* : ,meggyógyul, egészséges lesz'. *Herregyön Pēstu bācsi is náty sokārā, pegyig mǎ ászt montám, hod nem bírjá ki á telet. Májjt herregyön ő mágátó is, nem kēl mé vėlē orvoshó szalágynyi ;*

helyrehoz ,meggyógyít'. *Herrehozná engēm ēty kis pālyinká. Hig moslékol áttám á dísnóúnák, hāthá herrehozzá á bēlyit.*

Hozzá hozzā.

Ugor eredetű. Vö. chosja ,hoz', pl. ma chos jajām = én hozzám (SzófSz.). Egy kiveszett *hoz* szónak lativusi raggal ellátott alakja. Tehát úgy keletkezett a *hoz* főnévből, mint a *mög*-ből : *mögé, mögött, mögül* stb. (l. MNy. VI, 434). Megvan a XVI. században. Gyakori mint határozó és igekötő. A régi irodalomban még számosabb összetételt képezett mint ma. Ma sok szóban az *össze* és *együtt* igekötőt találjuk a helyén. A régiségből valók a következő példák : *Hozza egyesyty, Hozzaya teszem, hozzaya af dom], hoszaya megyeök, hozaya hasonlom, hozzaya illetem, hozaya ragaszkodom, hozza latok* (GyöngySzt.); *Hozza fogdom, Hozza fogom, Hozzászabom, Hozzá haylok, hozza iarulok, Hozzáteszöm, hozzá kaptsyolom, Hozzá választom* (C.); *hozzáczapom, hozzá kiáltoc, hozzáköltöm, hozzálovagloc, hozzáragadoc, hozzáhayloc* stb. (MA.).

Újabb összetételei : *hozzáér, hozzáférközik, hozzáfűz, hozzáhúz, hozzájut, hozzámegy* (feleségül), *hozzánő* (barát), *hozzászagol* stb. Igen erős az irányjelölő értelme. Általában azt jelenti, hogy a cselekvés, ennek a tárgya, eredménye stb. vmihez irányul, vmivel egyesül, társul. Nem fejlődött ki speciális értelme. Közte és az ige között nincs olyan szoros kapcsolat, mint pl. a *meg*-, *el*-, *fel*- összetételeiben. Ezért lehet sokszor olyan könnyen helyettesíteni más igekötővel, különösen az *össze*-, *egybe*-, *együtt*, *mellé*-vel. Használjuk eredeti és átvitt értelemben is. Pl. *Hozzávészēm ászt á vāty kēl szākendērt, úty kötöm*

be a márkot. Hozzátátk vóná ott a lyánt, de a nem mēnt sēhoes csē. Rēggel korān kellyetēk, hozzāfogóunk hordányi. De nehezen lāc hozzā, ugyan mi bājod vān. Hā jój teletted, hozzānyőjū az a tinóy a māsikho. Vēsžek ēn boronāt, mihincs csāk hozzāfērēk. Hozzāsžövöm az anyāmēt is — ászt a kis fonalāt. A keritēshē is hozzākōthedd az ōkrōt. Őnycs hozzā ēty keves vizet, nem lēssz annyirā forróy.

Ide idē.

Az ez névmás *id* alakváltozatának származéka. Ritkábban használt igekötőink közé tartozik. A régiségben még kevés példát találunk rá. Előfordul a GyöngySzt.-ban. *Ideyōwōk. Az ideáll, ideérkezik, idegyōn, ideillik* stb. újabb összetételek.

A történés helyét, a cselekvés irányát jelöljük vele közelebről. Nyelvjárásunkban több árnyalati irányjelölő funkciója van. Először is jelöli a cselekvés irányát. Pl. *Idēgyōwōk hozzātōk, hā beengettēk. Idēvisžēm ānygyonāk eszt a kis húst. Idēādđ, mēr nem tudom, mi csinālok veled. Idēādđom nekēd az esernyōjūt, enyīm ruhāmāk nem ārt ūgy az essőjū.*

Kifejezi azt, hogy a cselekvés alanya, tárgya, eredménye messzebről egészen ide, hozzám hat, terjed el. Pl. *Mēnnyōjūnk innen, idēlāt az udvārrōy, még utānnōyunk gyōn, hā gond ūtyi.* Ilyenkor az ige alanyi ragozásban van. De ha a fordított irányt akarják kifejezni, akkor az ígét tárgyasan ragozzák. Pl. *Mēnnyē mā, idēlātōm, hogy rosszō száptād ki az ingēt. Idēhāllōm, minyōjū szēpen beszēgettēk tyik ēgymāsžāl.*

Használják annak a kifejezésére, hogy valami a helyes, kívánt iránytól eltér, idébb, hozzám közelebb történik, mozog. Jól érezhető ez az ilyen kifejezésekben: *idējār a kocsi, idēāl a jóyszāg, idēhājlyik a kázāl* stb. (akkor mondják ezt, ha a hátulsó kerék nem az első vágásában, nyomában megy, hanem tőle balra, ha a jószág nem tér vissza pontosan a maga helyére, ha a kazal elhajlik). Pl. *A fordolāsñā vigyāžzā, hājcs jóy cselőire, mēr idējār a kocsi, osz mé befordol a güdörbe. Hogy mé nem mēgy a helyire ez a bilāng tehen, mindēg idēāl. Ūd lātōm, hogy idēhājlyik a kázāl, keressē neki tāmāszt. Idēhājlott a boglyā, nem tāmāsztottuk még idejibe. Nāgyon idēállottā a kocsivál, el sē tudōyunk mellettē jārnyi. Idēhūz a szálmā* (t. i. a kazal), *nem tudom, nem dōll-ē el. Idēhūz a terhī* (megrakott szekéré), *innen tārcsād.*

Keresztül kērēsztō.

A kereszt főnévből származik. Megvan a XV. században (M.). Egyébként alig van rá példa a régiségben. Mai, újabb összetételeiben leginkább átvitt értelemben használják. Pl. *keresztülhūz* (tönkreteszi reményét, pl.) *keresztüllāt* (pl. terven), *keresztülmēgy* (átél vmit, átesik vmin), *keresztülvāg* (bajon) stb. Eredeti

összetételeiben az irány jelentése ma is erősen kitűnik. Nyelv-járásunkban sincs sok összetétele. Példák a használatára: *Keresztögyött azon a puha földön, minyőü kár csināt az ābbā. Tisztārā keresztőszűrtām a szívīt evvel a nātykésvel. Keresztő-mēntőüink az erdőün, āvvāl is rövidebb vóut az út. A rēten szālāt-tām keresztő, úgy is āllyig értem utóü. Mond mēn nekik, hod nē járjonāk a velēsēmēn keresztő, mēnnyēnek az ūton.*

K i ~.

Ugor eredetű. Vö. vog. kün ,ua', o. kim ,ua' (SzófSz.).

A régiségben sokat szerepel, különösen a szótárakban. A szójegyzékekben kevesebb összetétele van, mert ezekben túlnyomó részt tárgynevek, főnevek vannak, ige azonban igen kevés. Ezekben az igekötők inkább deverbális névszók előtagjai. Pl. *Ki nilo* (kinyiló-aito), *ki veszik*, *kirakó* (SzikszF.); *ky adóm*, *kyfogom* (appello), *ky kwldy* (kiküldi), *ky menó*, *ky megyen*, *ky jelenteom*, *ky mutatom*, *ki futok* (procul fugio), *ki szaggatom*, *ki ualaztani*, *ky szarmaszny* (amanare, extra manare), *ky uyszem* (kiviszem) stb. (GyöngySzt.); *Ki teriesztöm*, *Ki rāczolom*, *Ki törlöm*, *Ki jeszögetöm*, *Ki hirdetöm*, *Ki okadom*, *Ki arradok* (restagno), *Ki ábrázolom*, *Ki formálok*, *Ki rontom*, *Ki kapálok*, *Ki botsátom*, *Ki költözöm*, *Ki szabadulok*, *Ki aggok*, *Ki bezeldegelem* (pronuntio) stb. (C.); *Kifatsarom* (exprimo), *Kifejem*, *Kifejtem*, *Kifiatallom*: egermino, *Kiforrok*: efferveo, *Kifőzöm*, *Ki-halok*, *Ki-halászom*, *Ki-hintem*, *Ki-hagyom*, *Ki-jelenem* stb. (PP.); *Kiadom*, *Kiállloc*: exsto, *Kiáradoc*, *Kiballagoc*, *Kicsöpögtelem*, *Kiemelem*, *Kieresztem*, *Kiesem*, *Kifaragom*, *Kiformálok*, *Kiinduloc*: progredior, *Kimondom*: pronuncio stb. (MA.).

Ellentéte a *be* igekötő. Azt mondjuk: *kihív* (pl. a szobából) és *behív* (a szobába), *kitakar* és *betakar*, *kiver* és *bever*. Gyakran egyik összetétel kiváltotta a másikat. Így pl. a *beborul*, *bereked* ellentétéként keletkezett a *kiderül*, *kireked* (torka); ugyanígy lett *kitanul* és *beletanul* (l. CzF.). Néha az igekötő *elmarad*, de az értelme megmarad az ige jelentésében. Így magyarázható meg a *bogoz* ellentétes értelmezése CzF. és Ballaginál. Az első szerint ,holmi szalag-, fonál-, kötelnemű testeken csomót köt', a másik szerint pedig ,fonál csomóit, bogait oldogatja'. Kisfaludy Sándor így írja: „A dalt e vers fejezi...” (Somlyó 1: 27). „S kegygyel adott feleletét mindig azzal fejezé...” (Gyula 2: 53); vagy „Már megszokták hallani szavamat, mikor bús énekkel fejezem bajomat (Ányos 48, Abafi kiad.).“

Jelentése a ,belsősből való kijutás, a felszínre, napvilágra kerülés'. Legtöbb, legismertebb összetételeiben ezt fejezi ki. Ilyenek: *kihív* (szobából), *kilát* (ablakon keresztül), *kihúz*, *kiás*, *kivel*, *kiönt* (vizet), *kifejt* (mágot), *kinyír*, *kitakar*, *kirág*, *kitúr*, *kiszúr*, *kilisztít*, *kimeszel*, *kifényesít*. stb.,

Hit ki Julcsāl, ākārök velē beszēnyi. Kilātök az āblākon, māj

szólok, há gyönnek. Kihúzáttám a fogám, mā mē (meg) bānom. Loccsáncs ki ászt a kis vizet, nē foglállyá az edényt. Sok eger vān itt, mindēn zsākomot kirāgott. Kijé ez a disznóu, hot túrjá ki a kompérom. Kimeszelēm a konyhāt, mégis csinosāb lēssz, akārki gyōn a hāszo.

Megjelöli azt, hogy valamit kiegészítünk, kipótolunk, teljessé tesszünk (egységet, egészet). Pl. kicsinā (kicsinál), kilóud. Nād nehezen kicsinātām az ezēr pēngőjūt. Vóut ēty kis márādēkom, kitóutlām ávvāl, oszt elég lētt ēgy ruhānak.

Kifejezi a cselekvés befejezettségét. Ilyenek: kiszānt, kimēr, kifogy, kikopik, kiöl.

Szāntok, szāntok, hāt mire kiszāntottām, gyōnnek a hírvel. Mink is mērőjünk māmānak (t. i. járadékot termésben), de az idejīt mā kimértük neki. Nem is hiszēd, hoty kifóttām mindēnbőjū: sē pēz nincs a hāznā, sē liszt. Tēgyē odā válāmit, mēr oszt aggyik kopik, mīt tellyesen ki nem kopik.

Visszaható névmás kíséretében azt fejezi ki, hogy az alany már annyit végzett, tett, amennyit tőle éppen várhatunk, kívánhatunk; vagy ami után vágyódtunk, abban részt vehettünk addig, ameddig vágyunkat kielégítettük, ameddig csak tetszett. Pl. A válāmire válóu ember tiz óurārá mā kidolgozzā mágāt. Régen vóut a gyērēkēk kōszt, ki is jādzzā mā mos mágāt. No, kisētātād-ē mā mágād. Mā csak kialhāttād mágād, nem hāborgātót sēnki. Nē hājdzs mēb be a bornyūt, hāty szālādozzā ki mágāt. Nem mondom, kimulāttām mágām jóu.

Kölesön köjccsön.

Megtaláljuk a régiségben. Pl. Kólchon adok (GyöngySzt.), Koltson adom, Koltson vezek (veszek) (C., MA.). Igen kevés összetétele van. A főnévi és határozói használata ma is nagy, és ezért nem válhat könnyen igeikötővé. Példák rá: A jóu mútkor is köjccsönkērt ēty szakājtóu lisztēt, mēm most is gyōtt, hāt nincs nekēm annyi. Nem ad ő köjccsön pēszt, mā hogy gondolsz ollyāt. Éccēr is kērt köjccsön húsz forintot, oszt ēggy ēvre áttā mēg.

Körül körő.

Alapszava valószínűleg a kering, kerit, kerek stb. alapszavával. Az pedig fgr. eredetű (SzófSz.).

Régi szótárainkban gyakori igeikötő. Rengeteg összetételt képeztek vele. Pl. Kúrnywl alwan (SzabV.), Kórnywl Egethóm, kórnywl veszyk, kórnywl metelom (GyöngySzt.), Korwl ontom (offundo), korwl vezom (praecingo, C.), Kórnywl folyok, Kórnywl ásom, Kórnywl furdalom: cirenmfero, Kórnywl vakarom, Kórnywl fénlóm: circumfolgeo, Kórnywl tóltóm, Kórnywl nyógók, Kórnywl hordozom, Kórnywl fekszóm, Kórnywl veszóm, Kórnywl kötóm, Kórnywl mázolom, Kórnywl botsátom stb. (SzikszF.);

Környül vágom (BrassSz.); *Körülfutok*, *Körül-járok*, *Körüllovaglok*, *Körül-sántolni* (PP.), *Környülállóc*, *Környülárkolom*, *Környülberetvállom*, *Környülboczatom*, *Környülépitöm*, *Környülnyalom*, *Környülnyirem*, *Környülültetem*, *Környülzörgöc* stb. (MA.).

Köröjártuk mink Szombátot (Rimaszombat), *kéccer is*, *de nem vóutóunk biztosák*, *hoty hol mennyőüing be*. *Köröálljátok* mind az Isten csudáját. *Nész körő*, *ot ván a kézed alatt*. *Köröcsávartám* rajta háromszor-néccer a kötele, *kifuttá abbóu még úgy is*.

Közbe ~.

A köz fn. származéka. Kevés összetétele van. Régebben használtabb igekötő volt. Íme egynéhány érdekesebb, a régiségből való összetétele: *Elszakasztom* avagy *kőszbe szakasztom*, *elszakoztas*, *kőszbe szakasztas* (GyöngySzt.), *Közbe mwuelom* (interfacio), *Közbe folyok*, *Közbe tsatsagok*, *Közbe vetom*, *Közbe szollok*, *Közbe botsátom*, *Közbe vigyázok* (intervigilio (C.)), *Közbe-fekszem*, *Közbe-foglalom*, *Közbe-futok*, *Közbe-járok*, *Közbe-szakasztom*, *Közbe-vészem* (intercipio, PP.); *Közbenjároc*, *közbenhagyom* stb. (MA.). A példákból láthatjuk, hogy régebben elterjedtebb volt mint ma. Sokszor helyettesítette az *el* igekötőt például. Nyelvjárásunkban inkább a régebbi összetételei vannak meg. Pl. *Elmentem* *vóuná a vāsárrá*, *de közbegyött a temetés*. *Civákottak* *ők elégé*, *de nem akártám közbeszójnyí*. *Közbeesett* *egy ünnep*, *hāt bijony mezzávart a minnyájójnykot a dologbá*. *Tē nē szóu közbe*, *hagy végezzék* *ők a mágokét*. *Égyyik óudárróu ván a temetőü*, *a másikróu még az iskolá*, *ez ő házok mēk közbe ván*.

Le *lē*.

Eredeti alakja *levé*. Ugyanúgy fejlődött belőle, mint *belé*, *megé*-ből a *be*, *meg*. A *leve* alakot megőrizték kódexeink: *Es földre lewe eswén ymad ewtet* (Év. 199). *Es lewe zallottam* (Év. 206), *Vesetők lewe* (JordK. 833). A rövidebb, hosszú véghangzós *lé* alak is közönséges, pl. *Maria o keserősegeben földre lee esek* (PeerK. V, 129); *Kynek alatta écher lee esek* (PeerK. 123) (vö. Nyr. XI, 6).

Le fekszem, *le metelóm*, *Le haythom* (meg haytom), *Le kőnyóklóm*, *le veróm*, *le terythem*, *le wetóm* (GyöngySzt.); *Le wlok*, *Le erzedem*, *le lappadok*, *Le szakasztom*, *le wtóm* (leütöm), *le gyakom*, *le figesztóm*, *le haylok*, *Le főzóm* (C.); *Le apadok*, *Le aratom*, *Le-ásom*, *Le-fordítom*, *Le harapom*, *Lekötóm*, *Lejövök* (PP.); *Leczusoc*, *Leczusamodom*, *Lefosztom* (MA.); *le-mellyed*, *lekoppad* (haja el-húll, SzD.).

A *le* azt a pontot, irányt vagy helyet jelöli, amely másik helyhez viszonyítva alantabb van; tehát *alság*-ba, *lentség*-be irányuló mozgást fejez ki (vö. CzF.). Mint irányhatározónak, irányjelölőnek ellentéte a *fel* (föl), pl. *leakaszt*: *felakaszt*; *le-*

gyön : *felgyön* (hozzám a hegyre), *le*húz : *felhúz*, *levet* : *felvet* (polcra) stb. Nem egy összetétele éppen mint ellentét keletkezett. Vitkovics képezte így a *felderül*-höz a *lederül* szót. „A napnak *felderültével felkelnek keserveim, a napnak lederültével lecsordulnak könnyeim*” (Munkái 1 : 301). A *le* teszi ellentétes értelművé az -z, -l képzős denominális igéket : *szerel* : *leszerel*, *fegyverez* : *lefegyverez*, *lefejez* ; *lekantároz*, *legyeplőz*, *lezaboláz* stb.

Sok denominális igétől az *el* elmarad, de az ige jelentése továbbá is ellentétes marad. Így keletkeztek : *kacsol*, *hámoz*, *hüvelyez*, *fejez*, *nyakaz* stb. (a < *lekacsol*, *lehámoz*, *lehüvelyez*, *lefejez*, *lennyakaz*.) A CzF.-ban is *ítéltet fejezni* van. Mikszáthnál olvassuk : A szultán, ki most *fejzetti* rendre a szakácsokat... (Különös házasság 1901. 2 : 174).

Régebben elég gyakran *alá* igekötővel helyettesítették. Ma is mondják : *alábocsát*, *aláesik*, *aláhajt*. De árnyalati különbség van köztük. A *le* a felülről lefelé való irányt jelöli ; az *alá*-nál már határozottabban gondolunk a tárgyra, amely alá a cselekvés irányul (vö. Kúnos, Nyr. XI, 6). Legtöbb *le*-vel képezett összetételben az eredeti jelentés maradt meg. Ide kell sorolnunk a nem tiszta mozgást kifejező igéket is. Így : *leválik*, *lejön* (vminek a bőre), *leszakad*, *lefoslik*, *lefoszlik*, *lerongyolódik*, *lehámlik*, *leázik*, *lekopik* stb.

Jelenti, mint a legtöbb igekötő, a cselekvés befejezettségét. Ezenkívül velejárhat a cselekvés tárgyának, eredményének a változási iránya. Ilyenek : *lelepel*, *lekaszál*, *lefon*, *learat*, *legyilkol*, *leszolgál*, *lesérül*, *lejár*, *leenni*, *leég* (vö. Nyr. III, 281 ; IV, 90 ; XII, 6).

Népnyelvi példák : *Há lészöttük, még is ehetyük. Mit enné ott á márhá, régen lëlegelté má á füvet. Mikor má eszt lëfonod, lëfekhecc.*

Sok összetételében a lentség a cselekvés eredményeként, utólag keletkezik. Idetartoznak : *lezár*, *leláncol*, *lepecsétel*, *lehúny*, *leborít*, *letakar*, *leönt* (vmire önt).

Lëzärtám á tyúkot, későüb máj engegyéték fël. Lëborítom, tån á kosárvál, né fërjék úty hozzā sëmmi. Jóú hoty szóúlā, más-kép lëöntöttelek vóúnā á lābvízvel, nem lätynyi ebbe á sëtédbe. Há behosztuk (pl. takarmányt), lë is tákáruk, né äzzék be.

Metaforikus használatban lekicsinyítő, lealacsonyító, lealázó értelmet kölcsönöz az igének. Ilyenek : *lepiszkol*, *legyaláz*, *legazol* (gaznak mond), *lepírongat*, *leránt*, *lemocskol*, *leszól*, *lemond* (vminek), *lehurít*, *letorkol*, *lekacag*, *lepipál*, *lenéz*, *ledicsér* stb. (l. Kúnos Nyr. XI, 6).

Lëmontá mindënnék, igazán nem bírnék el ännyt. Lëszittá äpjät, ännyt, vóút mit hãlgätynyjá. De lëpiszkolom, csak äkäggyék á szemëm elé.

Oda oda.

A távolra mutató az névmásból keletkezett. A régiségben nem volt nagyon használatos. Előfordul Molnárnál és Calepinusnál. *Oda vagyon, oda vezet, Oda megiek, oda mazkalok; oda adom, odatalálkozom* (supervenio). Ma többnyire újabb származású összetételeit ismerjük, mint *odaég, odaér, odagondol, odahal, odahúz, odanézek, odalátok, odateszem* stb. Erős határozói funkciója van. Irányjelölésre gyakran használják népnyelvünkben is ige mellett. Pl. *Odáván á kálápom, hol keressem? Odávóút két állóu nápig, ém még ágygít is gürcöltem. Odáattám ányámnák á kendőüm, mā csak gonygyát viselyi. Úgy odáváktám* (pl. falhoz), *tudod-é, hogy nyögnyi is állgig bírt. Odájártám most Jesztén.*

Össze össze.

Ismeretlen eredetű szó. Egyike a leghasználtabb igekötőnek. Régebbi összetételei: *összwe egyesythóm, oszwe rakok, osswe gywtes: ósswerakas* (GyöngySzt.), *őzue zoritom őszue hiuom, őszue rekesztom, őszue rázom, őszue verom, őszue foglalom* stb. (C.), *Őszvealkotom, Őszvebékeltetom, Őszvebeszéllek* (colloquor, conspiro), *Őszveczatlom, Ősszedagasztom* (MA.), *Őszvehajtom, Őszverakom* stb. (PP.). A Birkk.-ben *összö* változata is van. 'Valamelly szoror *összöszitkozódással... mást megsértend'*. Gyakran használják ebben a korban *'együtt'* jelentésben. Pl. a Peerkben: *Légjén hála az Szíz Máriának velem őszve mind az bódogoknak. MargL.-ban:... ez ev zent testevel evzve... stb.* Újabb összetételei: *összeáll* (társulnak), *összeboronál* (két személyt), *összeborzol, összecuklik, összeér* (egymáshoz ér), *összekoccan, összetéveszt* stb. (NyÚSz.). Vidékünkön egyformán elterjedt eredeti és átvitt értelemben is. Pl. *Összéhányod á fát, hoty kissep csomóuba légyék. Összekeresék érté mindént, oszt hol tánalom még. Összétúrod á lādám, nem tudod, hol vān. Ollyán rosszó vóút, hogy összēroskált. Kiseb rákās lēssz á, há összēnyomóugyik. Hágyom állányi, hágy egyē össze egymást* (keverék-szesz és víz stb.). *Összēkápnák azok mindēn nāp. Szēdd össze á nággá kálāsz, csak nem hágyuk itt. Vēdd össze ász, á pār szā kendért, nē légyék belőülē mindēnfejē.*

Mellé ~ .

A *mell* szó ragos alakja. Megtaláljuk a JókK.-ben. A régiségben igekötői funkciójában használtabb mint ma. Innen valók a következő példák: *Melléd fekszőm, mellé hozom, Mellé ragasztom, Mellé teszőm, Mellé nyuystoztatom, Mellé kéuánom, Mellé szegezőm* (C.), *Mellé-áloc, Mellé-teszem, Mellé-esem, Mellé-ásom* stb. (MA.), *Mellé-épitom, Mellé-nyomom* stb. (PP.). Vannak egészen új összetételei is. De legtöbbet eredeti jelentésében sze-

repel. Olyan összetett igét képezünk vele, amellyel azt akarjuk kifejezni, hogy a történés, cselekvés valaminek a közelében, szomszédságában megy végbe, nem éri el célját vagy rossz irányba terelődik. Nyelvjárásunkban gyakoribb a határozói szerepe. Igekötői funkciója van a következő példákban :

Melléfogom a csikóút, hát szokják a járāsho. Fogd mellé azt a p̄ar szālāt, nē hat szēt. Mellészúrtám, azē nem döglött mēm minygyā. Mellévāktám a fejszēvel, el is lóugott. Nézz oda, mi csināsz, mellēöntöd a tejet.

Neki ~.

Talán fgr. eredetű. A régiségből is van rá adatunk. Pl. *Neky szóltt, Neky szolas* (GyöngySzt.), *nekieszem* : adorior, *neki megyec* : aggredior (MA.).

Élénk még a határozói jelentése. Ezért is nem fejlődött belőle többjelentésű igekötő. Ebben a szerepében elég gyéren használták és használják ma is.

Faludi még elhagyja : *Tűznek, vasnak mennek hírért, kis bérért* (SzE. 514). Mai nyelvérzékkel ide feltétlenül kitennénk.

Az összetételei kifejezik az irányt is (tárgyhoz, feléje), de még érezhetőbben a bevezettségét. Példák a medvesaljai népnyelvből : *Há nekifogóunk korān rēggel, estēre kész lészőünk. Nekifokhátnā mā, nincs mire vārnyi. De há láttad vóunā, hod nekiállott a dolognāk. Nekifekszik oszt, há láttya, hod nem mēgy māsķēp. Nekiattám (más neki adtam), ēllyēk vėlē. Nekiszālāt a fálnāk, oszt osszētörtē mágāt. Nekivāktā a fejszēt, csak úty szākāt osszē az a rēgi dēszkā.*

Reá, rá rā.

Az első tulajdonképpen a *rā* teljesebb alakja. Nyelvémlékeinkben és vidékenként még több változata van. Így : *rajá, rajájok, réja, riá*. Eredetileg hová kérdésre felelő határozó és névutó volt. Ez van meg a rajta határozószóban. Nem nehéz meglátni a rokonságot közte és a *-ról* (a rajról) között, amelyből keletkezett. Alapszavuk : *,re (raj-)* ; jelentése 'közel'. Talán azonos a *rokon* szó alapszavával. Ez pedig ugor eredetű. Vö. vog. *rāwi* 'közeledik', o. *rachti* 'rokon' (SzófSz., MNy. VI, 434 ; VIII, 199 ; XIV, 259 stb.).

A régiségben *reá* a leghasználtabb. Pl. : *rea bochat[om]* : admitto, *rea-engedni* : assentisco, *rea fűúok* : affluo, *Rea fordythom* : Aduolno, *Rea erőltetny*, *rea Itylöm* : adiudicio, *rea Igekőszóm* : Attendo (GyöngySzt.) ; *Rea tazitom*, *Rea futok*, *Reá fekszóm*, *Reá ehezóm*, *Reá nyögők*, *Rea lehell k*, *Reá nyeritők* (C.) ; *Reabizom*, *Reáfuvoc*, *Reáhagyom* : approbo, consentio, *Rea-jövoc* : supervenio, *Reámászoc* : adrepo, *Reamosolygoc*, *Reajaakadoc* : inhaereo, adhaereo stb. (MA.) ; *Rá-hajlok* (vide *reá-hajlok*), *Reáadom*, *Reá-ásítok*, *Reá-épitem*, *Reá-ejtem* : superincidere facio, *Reáhallga-*

tok, reá állani, reá bökkeni, reá-hívom stb. (PP.). Újabb. összetételei is vannak. A medvesalji nép elég sűrűn használja ezt az igekötőt. Pl. : Rájogják, hogy ő vóút, osz mit téhet. Rágyöttek má, merre járták csempéssznyi. Ollyát kiátott rām, hogy máj kéccségbe estem. Arrá az egy gyerekre kőütyi rā minden pézit. Nagyon rászorítottád a csávárt, allyig bírom memmozdítányi. Ollyán keményen rāütöd té (a bitót, kendertöröt), hogy máj széthásád a nyelvi. Nem ütöd rā keményen, azé ilyen puhá a vāsznád (bordával a beverő szálat). Rāvārtám ety hetet, més sē fordolt a bájá. No, hogy má rágyössz. Jóu Borsá, hállgázsd má, rāesett a lábārá a mázsār. Mēh há rā vóúná szorolvá, mēssājnānā az embēr. A búzānk márkon vóút, hát rágyótt a nágy essőü.

Széjjel, szét szét.

A régiségben vannak még ilyen változatai : *széjlyel, széllel, szélt.* A szél (vminek a széle) főnévből származik. Ugor eredetű szó ; vö. vog. *sēl* ,ua.', o. *sihl* ,ua.' (SzófSz., NyH., NyK. XXV, 173).

Kevésbé használt igekötőink közé tartozik. Példák a régiségből : *Széjlyel-futok* : *diffugio*, *Széjlyel-járni* : *obambulare*, *Széjlyel-öntözöm* : *diffundo*, *Széjlyel-üzöm* : *dispello* (PP.) ; *Széjlyel futom* : *Discursa*, *Széjlyelöntözés* : *Diffusio*, *Széjlyelfutás* : *Diffugium* (MA.).

Példák nyelvjárásunkból : *Szétfőröm rajtád eszt a botot, csak nē úcs csinālyā, ahogy nekēm kell. Ketten dolgozzák a főjüdet, a szemet (termést) mész szélmērik. Májt szétszákád a fejem, úty fāj. Fogd össze a surcod, nē szóúrt széd belőülē aszt a kis mágot. Ki nē háragudná, mikor ilyen hāmár szétvitted (szétszagattad) az ingēd. Széttörted az üvegēt, vidd is innen a dārābjāit. Széthásítom, há othon nem lēssz. Széthásátt a teknőüm, vidd el a kovācscho. Keves lojās vóút a piācon, āmi mēv vóút, aszt mē szétkāptāk minygyā. Rāzogázsd jóu szét, nē lēgyék vēle nekēm is bājom.*

Vissza vissza.

Valószínűleg fgr. eredetű. Töve azonos a *vizont* szóéval. Mint határozó, helyneveinkben is előfordul a XIV. században. Hamar elterjedt igekötő fejlődött belőle. A régiségből valók a következő példák : *vizza ranthatnak*, *Vizza szégezöt kasza* (SzikszF.) ; *Vissza erteny* : *auagy*, *Felen erteny*, *dissentire*, *Vysza fordulth*, *Vyssza szwlettetóth* (labbal es nem fwwel, t. i. született. GyöngySzt.) ; *Vizza aiandekozom*, *Vizza vezem*, *Vizza rantom*, *Vizza feytöm* : *ki feytöm*, *Vizza hengeritöm*, *Vizza vizem* : *reueho*, *Vizzawzöm*, *vizza hiuom*, *Vizza szopom*, *Vizza adom* : *meg adom*, *Vizza tanulok* : *dedisco*, *elfeleyt stb. (C.)* ; *Vissza-beszélleni* (Prov. *Dorice concinere*) ; *Viszsza-evezek*, *Viszszaafizetem*, *Viszsza-foglalalom*, *Viszsza-kérem* : *repeto*, *Vissza-mérem* : *remetior*, *Vissza-*

tésem : repono, *Vissza-vésem* (PP.), *Vissza adas* : redditio, *Vissza adom*, *Visszaesem*, *Vissza foglalom* stb. (MA.).

Újabban keletkeztek : *visszacsinál* (rendet), *visszafojt* (könnyeit), *visszalép* (jelöltségtől), *visszasír* (sírva kíván vissza), *visszatart* (nem ad meg), *visszautasít* (nem fogad el) stb. Jelentése 'hátrafelé, kiindulási helyre, régi helyre'.

Példák a medvesalji népnyelvből : *Tutháttya, hoty há jár, visszaadom neki, há mën nem, akkor në követelőüdzék. Visszahányom, nem jóu ráktám* (fát, szekeret). *Visszágyöök, ithom máratt á görbebotom. Terízsd vissza á libát, nem hájtyák mé. Küd vissza ászt á gyerekét, há mellätod, nem kápott elék pész. Beteg vóüt az ökör, osz hát visszaverték* (perrel visszaadták) *neki. Në mënny utänná, visszagyön ő minygyá. A väsárrá hájtottuk vóuná á südőüt, de visszászálatt. Ó elhosztá innen á töviskét* (ideiglenes kerítésre használt bozót, tövises cserje), *ëm mäv visszahordom. Há el tuttád vinnyi, hozd vissza is.*

Ha a *visszá*-nak határozói funkciója van, akkor a cselekvés, történés irányát más igekötővel jelölik meg nyelvjárásunkban. Pl. : *Félállott, de vissza lüült, nem bírt állányi, olyan fjarád vóüt. Vissza kiszálatt á malác, gyere má, segítcsē. Visszá csak elmēnt á kutya, nem akár it mēsszoknyi.*

Nem soroltuk fel az összes igekötőt vagy igekötőként szereplő határozót, esetleg névutót. Ugyanis nem lehet mindig eldönteni, hogy igekötő-e már vagy még határozó a szó. Sok az átmeneti jelenség. E kategóriába tartozók még megtartották viszonylagos függetlenségüket, alkalmilag elválhatnak, ige nélkül, magukban, raggal ellátva is állhatnak (*Lazicius*, Átmeneti kategóriák: NyK. LI, 25). De ezek alapján is nyerhettünk némi képet arról, hogyan fejlődtek ki igekötőink, hogyan szaporodtak az összetételei minden idegen hatás nélkül.

Debrecen.

Kovács István.